

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS
TEISĖS FAKULTETAS
CIVILINĖS IR KOMERCINĖS TEISĖS KATEDRA

JUSTINA UŽUMECKAITĖ
TEISĖS PROGRAMOS CIVILINĖS TEISĖS SPECIALIZACIJOS (62401S111) STUDENTĖ

NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ SISTEMA IR JŲ REIŠMĖ

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovas –
Prof. dr.
Vytautas Pakalniškis

Vilnius, 2008

TURINYS

ĮVADAS	3
1. IDEALI (PAGEIDAUTINA) NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ SISTEMA.....	6
2. NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ LYGMENYS	11
2.1. Tarptautinis lygmuo: JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija.....	11
2.2. Regioninis nuosavybės teisės garantijų lygmuo: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje įtvirtintos garantijos	12
2. 2. 1. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje	19
2.3. Nacionalinis nuosavybės teisės garantijų lygmuo	23
2.3.1. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje	23
2.3.2. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymuose.....	30
3. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISMŲ IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO VAIDMUO UŽTIKRINANT NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ EFEKTYVUMĄ.....	37
3.1. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo praktika.....	37
3.2. Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo praktika.....	43
3.3. Laimėtos bylos prieš Lietuvą Europos žmogaus teisių teisme	47
3. 3. 1. Pareiškimai prieš Lietuvą Europos žmogaus teisių teismo komunikuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybei	49
IŠVADOS	53
REKOMENDACIJOS	54
LITERATŪROS SĄRAŠAS	55
SANTRAUKA	61
SUMMARY	62

IVADAS

Darbo aktualumas. Visuotinai yra priimta, kad nuosavybė – tikriausias ir konkrečiausias asmens teisių ir laisvių garantas, pagrindinė ekonominės sistemos atrama. Hegelis rašė, kad „nuosavybės turėjimas yra priemonė poreikio atžvilgiu, kai pastarasis padaromas pirmuoju; o tikroji padėtis ta, kad laisvės požiūriu nuosavybė, kaip jos pirmoji esatis yra esminis tikslas sau“.¹ Atsižvelgiant į nuosavybės kaip žmogaus laisvės prielaidą, kaip į ekonominio visos valstybės vystimosi katalizatorių, verta paminėti, jog ši teisė vis dėlto nėra absoliuti. Plečiantis nuosavybės objektų ratui, nuosavybės turiniui įgyjant naujų požymių, valstybei, įgyvendinant ekonominę, socialinę politiką, atsiranda poreikis atitinkamai riboti nuosavybės teisę – paimant nuosavybę ar kitaip suvaržant savininko teises bendrojo intereso, socialinio teisingumo naudai. Nuosavybės teisės garantijų sistema ypač aktuali tampa tada, kai reikia užtikrinti nuosavybės teisės apsaugą nuo nepagrįstų apribojimų ar neteisėto nuosavybės paėmimo. Mokslininkai, nagrinėję šią temą, pripažįsta, kad „teisė būti apsaugotam nuo savavališko nuosavybės paėmimo yra tapusi kone klasikiniu nuosavybės teisės apsaugos principu.“² Reikėtų sutikti su E. Švilpaitė (2005), jog „<...> nuosavybės teisės absoliučios apsaugos principas transformuojamas į garantiją su vis daugiau modifikacijų, detaliam reguliuojančių valstybių galių ribas tiek paimant nuosavybės teisę, tiek ir ribojant naudojimąsi nuosavybe, taip pat plečiant apimtį objektų, kurių atžvilgiu būtų taikytinos nuosavybės teisės apsaugos normos.“³ Atsižvelgiant į dinamiškus procesus ekonominiame ir visuomeniniame gyvenime, valstybei išskyla užduotis įstatymų kūrimo ir taikymo procese surasti protingą balansą tarp nuosavybės – laisvės ir nuosavybės – pareigos principų. Dėl šios priežasties tampa aktuali esamos nuosavybės teisės garantijų sistemos analizė ir jų reikšmė šių principų įgyvendinimo kontekste.

Darbo naujumas ir problematika. Nuosavybės teisės tematika įvairius aspektus nagrinėjo ir reikšmingų darbų pateikė Lietuvos mokslininkai: V. Pakalniškis (2002)⁴ daug dėmesio skyrė šiuolaikinės nuosavybės teisės doktrinos plėtros veiksniams ir su jais susijusiai civilinių teisių ir nuosavybės teisės objekto problematikai, nuosavybės teisės ribojimų pagrindus nagrinėjo E. Švilpaitė (2005)⁵, įpareigojančios nuosavybės pobūdį, analizavo K. Jovaišas (2006)⁶, A.

¹ Hegelis G. W. F. Teisės filosofijos apmatai. Vilnius: Mintis, 2000. P. 108

² Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimams pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005 P. 5

³ Ten pat. P.6

⁴ V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28 (20).

⁵ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimams pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005

⁶ K. Jovaišas Nuosavybės teisinis režimas// Teisės problemos. 2006, Nr. 3(53).

Rauličkytė (2000)⁷ labiau akcentavo nuosavybės laisvės principo esmę. Užsienio autoriai, D. Rook (2001)⁸ išsamiai nagrinėjo Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos papildomo Pirmojo protokolo 1 straipsnio taikymo ypatumus, J. Waldron analizavo nuosavybės kaip prigimtinės žmogaus teisės sampratos pokyčius⁹. Vertėtų pastebėti, jog nuosavybės teisės garantijų sistema kaip tokia, iki šiol mokslinėje literatūroje nebuvo nagrinėta, nebuvo bandoma ieškoti kriterijų, kuriais remiantis, galėtų būti nustatyti nuosavybės teisės garantijų sistemos kertiniai principai. Taip pat daug diskusijų kyla dėl nuosavybės teisės apsaugos garantijų suteikimo „naujamajai nuosavybei“: teisėms, kylančioms iš viešosios teisės srities, (pvz., valstybės socialinėms išmokoms), aplinkosaugos interesams. Atkreiptinas dėmesys ir į tai, kad Konstitucinis teismas daugelyje nutarimų aiškina įvairių teisės aktų atitikimą Konstitucijai (inter alia 23 Konstitucijos straipsniui, įtvirtinančiam nuosavybės teisės garantijas) per socialinės valstybės funkcijų prizmę. Anot J. Žilio (2008), „valstybės socialinės rūpybos politikoje vis labiau kryptama į tai, kad ekonominė politika turi būti taip pat socialiai orientuota, tačiau nepaneigiant konkurencijos ir ekonominių laisvių.“¹⁰ Nėra sutarimo dėl nuosavybės teisės apsaugos apimtys, todėl išskyla naujų reikalavimų savininkui. Teisės mokslininkai pripažįsta, kad nuosavybės samprata visada susijusi su valstybės įsikišimo į žmogaus teisių sferą teisėtumu.¹¹ Besivystant teisei, atsiranda ir naujų nuosavybės apsaugos institutų, kurie įneša tam tikrų pokyčių nuosavybės teisės garantijų sistemoje - Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija darbe analizuojama, kaip nauja nuosavybės teisės garantija. Auščiau minėti probleminiai aspektai ir bus nagrinėjami toliau darbe. Magistro darbu taip pat siekta nustatyti pageidautiną nuosavybės teisės sistemos modelį ir įvertinti, kaip esama garantijų sistema jį atitinka, kokia yra garantijų reikšmė, tuo norėta paskatinti mokslinę diskusiją: kokia turi būti garantijų sistema, kad būtų užtikrintas nuosavybės - laisvės ir nuosavybės – pareigos koncepcijų įgyvendinimas.

Darbo tikslas – išanalizuoti nuosavybės teisės garantijas, įtvirtintas skirtingos teisinės galios teisės aktuose bei jų įgyvendinimą teismų praktikoje ir įvertinti, kaip esama nuosavybės teisės garantijų sistema užtikrina nuosavybės teisės apsaugą.

⁷ Rauličkytė A. Nuosavybės teisės gynimas konstitucinės priežiūros institucijose : daktaro dis.soc.mokslai: teisė (01 S)/VU. V., 2000

⁸ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001

⁹ Waldron J. The right to private property. Oxford: Clarendon Press, 1990

¹⁰ J. Žilys Konstitucijos socialinės prasmės // Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. 2008, Nr. 4. spalio-gruodis. P. 318.

¹¹ Cooke E. Modern studies in property law. Oxford: Hart Publishing, 2005. Vol. 3. P.361

Darbo objektas - nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos tarptautiniuose, regioniniuose ir nacionaliniuose teisės aktuose, reikšminga nagrinėjamai temai Europos žmogaus teisių teismo, Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo ir Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo praktika.

Darbo dalykas – nuosavybės teisės garantijų sistema.

Hipotezė – nuosavybės teisės garantijų sistema nepakankamai užtikrina nuosavybės apsaugą nuo valstybės taikomų apribojimų, sąlygotų nuosavybės įgyvendinimo ribų neapibrėžtumo ir naujų požymių nuosavybei priskyrimo.

Darbo uždaviniai:

1. Išanalizuoti nuosavybės teisės garantijas, įtvirtintas Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje bei įstatymuose ir, remiantis idealiai (pageidautinai) nuosavybės teisės garantijų sistemai keliamais kriterijais, išsiaiškinti, kurie nuosavybės teisės garantijų sistemos elementai yra mažiausiai efektyvūs.
2. Įvertinti Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo, Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo vaidmenį užtikrinant nuosavybės teisės garantijas.
3. Pateikti laimėtų bylų prieš Lietuvą dėl nuosavybės teisės pažeidimų Europos žmogaus teisių teisme apžvalgą.

Darbe naudoti metodai:

- ◆ mokslinės literatūros ir teisės aktų, teismų praktikos **analizės**
- ◆ **lyginamasis** (lyginami skirtingos teisinės galios teisės aktai)
- ◆ **apibendrinimo** (remiantis išdėstyta medžiaga formuluojami pagrindiniai teiginiai, apibendrinama naudota literatūra, daromos galutinės išvados).

Darbo struktūra. Darbas sudarytas iš trijų dalių – *pirmojoje dalyje* išdėstomas filosofinis nuosavybės teisės garantijų sistemos pagrindimas, nustatomi kriterijai idealiai (pageidautinai) nuosavybės teisės garantijų sistemai. *Antrojoje dalyje* analizuojama Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje, Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose įtvirtintos nuosavybės teisės garantijos. *Trečioji dalis* skirta teismų (Europos žmogaus teisių teismo, Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo, Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo) praktikai, kurioje buvo sprendžiami aktualūs nuosavybės teisės įgyvendinimo ir gynimo klausimai. *Išvadose* pateikiami apibendrinti darbo rezultatai. Darbas užbaigimas pateikiant *rekomendacijas*, pridedamas *literatūros sąrašas* bei *santrauka* lietuvių ir anglų kalbomis

1. IDEALI (PAGEIDAUTINA) NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ SISTEMA

Nuosavybės teisė – viena pagrindinių žmogaus teisių. Anot K. Jovaišo (2006), tai – „žmogaus egzistencijos, gyvenimo pilnatvės bei kokybės, saviraiškos ir realaus įgyvendinimo to, ką apima talpus žodis „laisvė“, pagrindas.“¹² Savo evoliucijos laikotarpiu, savininko teisės buvo kildinamos iš prigimtinio indėlio į darbą, iš moralinių nuopelnų, kurie atsiranda iš to, kiek darbo buvo įdėta, iš reikalavimų asmens laisvei ir individualumo arba iš to, kad nuosavybė veikia kaip instrumentas, padedantis vystyti žmonijos gerovei, ekonominei ir politinei visuomenės laisvei.¹³ Žmogaus esybiškumo, jo būtiškumo kontekste nuosavybę galime laikyti žmogaus autonominio buvimo požymiu,¹⁴ t.y. per nuosavybę žmogus įgyja laivę. S. Arlauskas (2004), išryškindamas nuosavybės, kaip vertybės, vietą greta kitų gėrių, pažymi, jog „nuosavybė ir veiklos laisvė yra labai artimos, netgi identiškos turinio atžvilgiu sąvokos. Veikdamas žmogus plečia arba keičia savojo „aš“ ribas.“¹⁵ Toliau šis teiginys sustiprinamas nuostata, kad „kiek žmogus pasitenkina savo nuosavybe, savo kūrybos rezultatais, tiek jis jaučiasi laisvas.“¹⁶

Nuosavybė kaip vertybė, kaip akstinas, skatinantis asmenis veikti, neabejotinai yra sudėtinga teisės kategorija. Iš čia kyla apibrėžtumo problema – nuosavybės teisę sunku vienareikšmiai apibrėžti ir nustatyti atitinkamus gynimo instrumentus. Mokslinėje literatūroje sutinkame tiek nusistovėjusią savininko teisių triadą¹⁷, tiek požiūrį į nuosavybę kaip į savininko leistinų galimybių visumą.¹⁸ Panaši nuostata buvo susiformavusi ir romėnų teisėje.¹⁹ Pažymėtina, kad pastarasis požiūris yra vyraujantis šiuolaikinėje privatinėje teisėje. Atsižvelgiant į civilinės apyvartos dinamiką, politinius, ekonominius pokyčius nenuostabu, kad nuosavybės teisės turinys yra kintamas. Kaip pažymi V. Pakalniškis (2002), „asmens santykis su nuosavybe būties, o ne turėjimo kategorijos kontekste leidžia paaiškinti pokyčius nuosavybės sampratos paradigmoje

¹² K. Jovaišas Nuosavybės teisinis režimas // Teisės problemos. 2006, Nr. 3(53). P. 60.

¹³ Antikos laikų filosofai rašė, jog asmenys labiau linkę rūpintis tuo, kas jiems priklauso, o tai kelia ir pačios valstybės gerovę. Jh. Locke'o filosofijoje nuosavybės teisė siejama su tuo, kad asmuo turi būti „įdėjęs“ tam tikro darbo ar pastangų, kad įgytų nuosavybės teisę į tam tikrą objektą, taigi lokiškoji nuosavybės teisė yra „speciali teisė“, kai tuo tarpu G. W. F. Hėgelio nuosavybės kategorija apibūdinama kaip pagrindinė teisė. Utilitaristų (J. Bentham, J. Mill, kt.) argumentas yra tai, kad rinkos ekonomika, grįsta privačia nuosavybe skatina produktyvią, pakankamą socialinę gerovę. Waldron J. The right to private property. Oxford: Clarendon Press, 1990. P. 6-7

¹⁴ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 162

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ Ten pat.

¹⁷ Гражданское право /От. Ред. Суханов. Москва: Волтерс Клувер, 2000. Том I.2 – ое издание. С. 485

¹⁸ Įstatymas gali tik apriboti konkrečias savininko teises, o ne jas nustatyti. V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28 (20). P. 77

¹⁹ Nuosavybės teisę romėnai suprato kaip visišką teisę naudotis daiktu pasireiškiančią tuo, kad savininkas jam priklausančiam daiktui turi absoliučią valdžią. Tiesa, romėnai pripažino galimybę riboti nuosavybės teisę tiek viešojo intereso, tiek trečiųjų asmenų naudai. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007. P. 123

moderniaisiais laikais, todėl, pavyzdžiui, vienas iš nuosavybės elementų - valdymas, tampa nebe toks aktualus naudojimo atžvilgiu.²⁰ Sutinkant, kad civilinė apyvarta yra intensyvi, besikeičianti, norėtuși pritarti E. Sherwin (2007) pasiūlytam nuosavybės apibrėžimui, pagal kurį „nuosavybei būdingi trys esminiai elementai: objektas, objekto priskyrimas savininkui ir savininko leistino elgesio ribos, suteikiančios jam atitinkamą naudojimosi nuosavybe naudą.“²¹ Svarbu yra tai, kad apibrėžta nuosavybė suvokiama ir pripažįstama trečiųjų asmenų. Todėl savininkas gali savo nuožiūra naudotis nuosavybe, o kiti asmenys turi pareigą susilaikyti nuo veiksmų, pažeidžiančių šią teisę. Objekto apibrėžtumas leidžia išvengti beprasmiškumo tiek ginant nuosavybės teisę, tiek nustatant kitas garantijas. Tad nuosavybės požymiai turi būti pakankamai apibrėžti tam tikrų teisinių taisyklių, nulemtų teisės doktrinos ir/ar socialinių normų. Materialiam nuosavybės objektui (daiktui) apibrėžtumo nereikia, kadangi jo savybės suteikia jam tam tikrą apibrėžtumo laipsnį, tuo tarpu nematerialius objektus (nuomininkų teises, akcijas, autorių teises, etc) priskirsime nuosavybės objektams, jei juos tokiais vienareikšmiai ir nedviprasmiškai pripažins ir nustatys teisę arba/ir sutartis.²² Plečiant nuosavybės teisės objektų ratą, vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad pavyzdžiui, „ne akcijos, o jų patvirtintos reikalavimo teisės turi būti ginamos kaip nuosavybė, nes tik jos daro reikšmingą materialų dokumentą – akciją.“²³ Nuosavybės teisės turinio apibrėžtumas lemia, kokias laisves ir galimybes įgyja asmuo kaip savininkas, tačiau keičiantis visuomeniniams santykiams, nuosavybė įgauna vis daugiau naujų požymių, kurie sąlygoja atitinkamas savininko leistino elgesio ribas.

Ryškūs pasikeitimai nuosavybės teisiniuose santykiuose prasidėjo jau XX a. viduryje. Nulemti atitinkamų istorinių aplinkybių, įvyko reikšmingi Vakarų teisės sistemos pokyčiai, kuriuos H. J. Berman (1999) įvardija „revoliuciniais“ <..> ta prasme, kad jie yra atsakymas į revoliucinį politinį, ekonominį ir socialinį perversmą“.²⁴ Nuosavybės teisėje atsirado poreikis valstybei įsikišti į naudojimosi nuosavybe sferą. Šis poreikis sąlygojo nuosavybės teisėms nustatyti tokias prievoles, kurios „paaiškinamos ne civilinės teisės, o administracinės (viešosios) teisės terminais“.²⁵ H. J. Berman pateikia kiek utriuotą valstybės įsikišimo į nuosavybės teises

²⁰V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20) P. 76

²¹ Sherwin E. Three reasons why even good property rights cause moral anxiety. 2007 / Interaktyvus:<http://www.articlearchives.com/law-legal-system/property-law/1660413-1.html> [prisijungimo laikas: 2008 08 10]

²² Pvz., intelektinę nuosavybę gina sui generis teisės sistema. Autorių teisės ginamos atitinkamų įstatymų normomis ir „subsidiarumo principu, Civilinio kodekso normos (aut. past.).

²³ V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20) P.76 – 77

²⁴Berman H. J. Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: Pradai, 1999. P. 58-59.

²⁵ Ten pat

įgyvendinimo pavyzdį: „individualus savininkas be valdžios leidimo nedrįsta pasodinti medžio ar sumūryti virtuvės priestato“. Naujų nuosavybės funkcijų atsiradimą skatina tai, kad žmogus gyvena visuomenėje ir valstybėje ir, anot R. Grigo (2004), „vis daugiau iš jų gauna.“²⁶ Stebint gyvenimą susidaro įspūdis, kad privačios nuosavybės reikalavimai visuomenei ir valstybei neadekvačiai tebeauga, užgoždami kitą pusę – žmogaus, privačios nuosavybės priedermes.²⁷ Jei nuosavybei nebūtų priskirta socialinė funkcija, iš savininko ir viešojo intereso pusiausvyros pažeidimo galėtų kilti daug „pamatinių socialinių sutrikimų ir destrukcijų.“²⁸

Socialinę nuosavybės funkciją sąlygoja tai, kad nuosavybė kaip teisės kategorija, implikuoja fundamentalų teisės principą – teisingumą bei visus jo turinio elementus: teisingumą kaip kompensaciją, teisingumą kaip nubaudimą ir paskirstomąjį (socialinį) teisingumą.²⁹ Todėl naudojimas nuosavybe neišvengiamai sukels kitų, nemažiau visuomenei svarbių vertybių, tokių kaip gamtos objektai, vertingos vietovės, solidarumo principų etc, koliziją. Vis aktualesni tampa aplinkosaugos klausimai, kuomet atsiranda prielaida savininko teisių apribojimams aplinkosaugos tikslais, taip pat savininko atsakomybės klausimas dėl jo žemėje esančių ekosistemų integralumo.³⁰ Pastarosios vertybės nubrėžia tam tikras savininko naudojimosi nuosavybe ribas, kurios apriboja juridiškai reikšmingą teisinių santykių elementą – asmens valią elgtis su nuosavybe savo nuožiūra. Jei ribojimai yra nepagrįsti ir neproporcingi, jie blogina asmens gyvenimo kokybę, riboja veiklos laisvę, autonomiją ir saviraišką. Taikant tokius suvaržymus pasidarytų neįmanoma įgyvendinti nuosavybės teisės, būtų peržengiamos protingai suvokiamos jos ribos arba neužtikrinamas nuosavybės teisinis gynimas³¹. Pabrėžtina, kad nuosavybės socialinė funkcija apima ne vien, negatyvią savininko pareigą susilaikyti nuo žalingų kitų asmenų nuosavybei veiksmų, tačiau ir pozityviają, kuri sąlygota ne vien teisinių, o veikiau socialinių normų - savininkų skatinimą investuoti pastangas ir kapitalą į išteklių vystymą bei plėtrą, t.y. funkcija, kuria savininkas prisideda prie bendruomenės (kartu ir valstybės) gerovės. Nuosavybės teisės socialinės funkcijos poreikis kyla pirmiausia iš poreikio patenkinti kitų visuomenės grupių interesus, iš „socialinės darnos imperatyvo“,³² o įpareigojantis nuosavybės turinys suponuoja tai, kad nuosavybė nėra absoliuti teisė. Vis dėlto, nuosavybės neliečiamumas

²⁶ R. Grigas Turiningieji teisės pagrindai ir teisininko filosofinio sąmoningumo trajektorijos // Jurisprudencija. 2004, t. 61 (53). P. 130

²⁷ Ten pat.

²⁸ Sherwin E. Three reasons why even good property rights cause moral anxiety. 2007. Interaktyvus: <http://www.articlearchives.com/law-legal-system/property-law/1660413-1.html> [prisijungimo laikas: 2008 08 10]

²⁹ Ten pat.

³⁰ M. Raff Environmental considerations in property law // Jurisprudencija. 2008, t. 6 (108). P. 18.

³¹ K. Jovaišas Nuosavybės teisinis režimas // Teisės problemos. 2006, Nr. 3(53). P. 6.

³² Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas // Valstybės žinios. Nr. 63-2235

ir subjektinių nuosavybės teisių apsauga negali būti interpretuojami kaip pagrindas savininko teises ir interesus priešpriešinti viešajam interesui, kitų asmenų teisėms, laisvėms ir teisėtiems interesams. „Uždedant“ tokią pareigą turi būti paisoma savininko laisvės elgtis su nuosavybe pagal savo valią principo. Nepaisant atsirandančių papildomų reikalavimų savininkui, kaip nuosavybės teisių turėtojui, reikėtų sutikti, kad nuosavybės principai kinta labai mažai.³³ Visada, kuomet nustatomi tam tikri suvaržymai, pirmiausia jie vertinami savininko laisvės naudotis nuosavybės teise atžvilgiu, o ne atvirkščiai.

Teisiškai reglamentuojant savininko leistinas elgesio ribas labai svarbu, kad santykis tarp asmens ir jo nuosavybės objekto būtų adekvačiai pasvertas ir jo autonomijos požiūriu, ir bendroju (socialiu) interesu. Tam turi būti nustatytas atitinkamas teisinis reguliavimas - „tokia visuomenės ir valstybės organizacija, kuri yra orientuota ne tik į liberaliųjų teisių ir laisvių užtikrinimą, bet ir į žmonių socialinio orumo garantijas.“³⁴ Teisės normų kompleksas, asmenims, siekiantiems savo interesų, nustato reikalavimus ir prievoles elgtis tam tikru būdu. Jei į šias normas, ribojančias asmenų savivaliavimą, žiūrėsime iš asmens laisvės principo pozicijų, tai jos yra būtinos sąlygos, kuriomis esant asmuo gali veikti laisvai, t.y. įgyvendinti savo tikslus.³⁵ Galima tvirtinti, kad šios normos yra asmens veiklos laisvės teisinis išreiškimo būdas, kartu ir nuosavybės teisės garantijos. Svarbu, ką kiekvienas asmuo teisėtai gali daryti su jam priklausančiu turtu ir kiek kitas asmuo (taip pat ir valstybė) turėtų teisę tai riboti.³⁶

Ideali nuosavybės teisės garantijų sistema turėtų būti konstruojama nuosavybės laisvės ir įpareigojančios nuosavybės sampratų sintezės pagrindu. Įstatymų leidėjo valia negali būti susiaurinamas nuosavybės turinys ar apsunkinamas naudojimas nuosavybe be įstatyme nustatytų ribojimo pagrindų, „ribojimai, draudimai turi būti konstituciškai pagrįsti, nevaržyti savininkų, kitų asmenų teisių labiau negu būtina visuotinai svarbiems tikslams pasiekti.“³⁷ Kuriant nuosavybės teisės garantijų sistemą turi būti atsižvelgta į teisėkūrai taikomą socialinio veiksmingumo kriterijų, t.y. dėmesys turi būti koncentruojamas į atitinkamų teisės aktų (taip pat ir visos garantijų sistemos) tikslą. Kaip teisingai pastebi A. Vaišvila (2004), „tikslai suponuoja vertybes, kurios lemia teisinio reguliavimo turinį <...> koku mastu remiantis atitinkamu teisės aktu galima garantuoti konkrečių žmogaus teisių apsaugą arba įgyvendinimą“.³⁸ Norint nustatyti,

³³Nuosavybė, žemės rinka ir nuosavybės apsauga. 2000 / Interaktyvus:
http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/nuosavybe_zemes_rinka_ir_nuosavybes_apsauga/2402

³⁴ J. Žilys Konstitucijos socialinės prasmės // Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. 2008, Nr. 4. spalio-gruodis. P. 319.

³⁵ Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004. P. 156-157

³⁶ Ten pat. P. 164

³⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas // Valstybės žinios. Nr. 63-2235

³⁸ A. Vaišvila Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?// Jurisprudencija. 2004, t. 54 (46). P. 9

ko siekiama nuosavybės teisės garantijų sistema, reikia išsiaiškinti socialinius procesus, numatyti jų raidą. Turi būti derinami priešingi interesai, siekiama didesnio teisingumo, efektyvesnės žmogaus teisių apsaugos.³⁹ Taigi idealiai nuosavybės teisės garantijų sistemai keliamas tikslas – apsaugoti nuosavybę nuo neteisėtų, nepagrįstų apribojimų, atsižvelgiant į įpareigojančių nuosavybės pobūdį.

Realus nuosavybės teisių įgyvendinimas ir iš to išplaukiantis pareigų vykdymas taip pat priklauso nuo ekonominių, politinių ir organizacinių garantijų lygio. Jos, visų pirma, turėtų sukurti kuo palankesnes sąlygas visuomenės ir individualių asmenų kūrybingai, laisvai ir iniciatyviai veiklai. Iš to seka, kad garantijų efektyvumas, įgyvendinant subjektines civilines teises, yra nulemtas įvairių faktorių sąveikos:

- Efektyvios ekonominės sistemos sukūrimo
- Valstybinių – politinių metodų tobulinimo, užtikrinančio socialinės darnos principą
- Atitinkamų teisinių instrumentų priėmimo ir taikymo, maksimaliai išplečiančių veikimo galimybes civilinės, ekonominės apyvartos subjektams (pvz., tam tikrų objektų priskyrimas nuosavybės teisei, jų apsaugos užtikrinimas, teisėtų lūkesčių ir teisinio tikrumo principų užtikrinimas, etc)
- Aukštos teisinės kultūros formavimosi, grindžiamo teisės viršenybės principu.⁴⁰

Taigi ideali (pageidautina) nuosavybės teisės garantijų sistema turi būti konstruojama ant neliečiamos ir įpareigojančios nuosavybės koncepcijų sintezės pagrindo. Pageidautina garantijų sistema turėtų atitikti tokius kriterijus:

- ✓ Nuosavybės kaip vertybės pripažinimas
- ✓ Įstatymų, reguliuojančių nuosavybės teisinius santykius, socialinis veiksmingumas
- ✓ Atitinkamas teisinės kultūros lygis: teisės viršenybės, teisinio tikrumo principo, teisėtų lūkesčių, pažeistos teisės teisminės gynybos užtikrinimas
- ✓ Aiškūs kriterijai ir individualių bei viešųjų interesų balansas nuosavybės ribojimų kontekste.

³⁹ A. Vaišvila Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?// Jurisprudencija. 2004. P. 9

⁴⁰Гражданское право /От. Ред. Суханов. Москва: Волтерс Клувер, 2000. Том I..2 – ое издание. С. 380 -381

2. NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ LYGMENYS

2.1. Tarptautinis lygmuo: JTO Visuotinė žmogaus teisių deklaracija

Visuotinė žmogaus teisių deklaracijoje (toliau – Deklaracija) įtvirtintas pagrindinių žmogaus teisių katalogas. Šis visuotinai reikšmingas dokumentas priimtas 1948 m. gruodžio 10 d. Lietuva prie jo prisijungė 1991 m. kovo 12 d.⁴¹ Nors Deklaracija yra rekomendacinio pobūdžio, ji veikia kaip žmogaus teisių gairės kiekvienoje Jungtinių Tautų Organizacijos valstybių narių teisėje: deklaracijos principai yra įtvirtinti tiek valstybių vidaus teisės aktuose, tiek privalomojo pobūdžio tarptautiniuose dokumentuose. Taigi šalys, pasirašiusios šį dokumentą, išreiškė valią pripažinti ir laikytis žmogaus teisių. Deklaracijoje be kitų fundamentalių teisių įtvirtinta ir nuosavybės teisės garantija:

1. Kiekvienas žmogus turi teisę turėti nuosavybę tiek vienas, tiek kartu su kitais.

2. Iš nieko negali būti savavališkai atimta jo nuosavybė. (Deklaracijos 17 straipsnis).

Šis straipsnis nepateikia nei nuosavybės sampratos, nei atitinkamų nuosavybės teisės ribojimų galimybių. Akivaizdu, kad Deklaracijoje dominuoja prigimtinių žmogaus teisių nuostata. Joje įtvirtinta nuosavybės teisė išryškėja kaip asmens laisvė, akcentuojamas jos absoliutus pobūdis. Deklaracijos įtaka jaučiama ir Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (toliau – Konstitucija), kurioje įtvirtintas žmogaus teisių katalogas grindžiamas prigimtinių žmogaus teisių doktrina.⁴² Tai reiškia, kad „žmogui priklauso nuo jo asmens neatskiriamos ir iš jo neatimamos teisės ir laisvės, kad žmogus jas turi ipso facto.“⁴³ Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalyje įtvirtinta nuostata atspindi Deklaracijos 17 straipsnyje išreikštą nuosavybės neliečiamumo principą. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad ši nuostata įtvirtina žmogaus teisių ir laisvių pripažinimą ir jų gerbimą, o ne teisę įgyti nuosavybę ar valstybės prievolę sudaryti tam sąlygas. Taigi ne pati žmogaus teisė, o jos saugomas gėris vadinamas vertybe.⁴⁴

Deklaracija turi įtakos ne tik nacionaliniams valstybių teisės aktams, bet ir tarptautiniams dokumentams. Antai rengiant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją

⁴¹ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos // Valstybės žinios. 1991, Nr. 9 – 244.

⁴² Lietuvos Respublikos Konstitucijos 18 str.: žmogaus teisės yra prigimtinės.// Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

⁴³ Birmontienė T. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda/Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda : kolektyvinė monografija / Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007. P. 327

⁴⁴ L. Beliūnienė Vertybinis požiūris į konstitucinį reguliavimą, įtvirtinančių žmogaus teisių srities santykių pagrindus, ir iš jo išplaukiantys sunkumai // Jurisprudencija. 2008. t. 9(111). P. 107.

(1950), buvo nesutariama, kaip turėtų būti formuluojamas Konvencijos straipsnis, saugantis nuosavybę. Dėl šios priežasties nuosavybės teisės apsaugos principas buvo įtvirtintas ne pačioje Konvencijoje, o jos papildomo Pirmojo protokolo 1 straipsnyje, kurį buvo siūlyta formuluoti taip, kaip tai nustatyta Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 17 straipsnyje.⁴⁵ Iš to galima spręsti, kad Susitariančios šalys Deklaracijoje suformuluotą nuosavybės teisės apsaugos principą laikė etalonu. Vis dėlto buvo pasirinkta kitokia nuosavybės teisei skirta straipsnio formulė, atsižvelgiant į tai, kad kartu su Konvencija sukurtas ir teisių apsaugos mechanizmas – Europos žmogaus teisių teismas. Taip pat norėta nustatyti platesnę nuosavybės teisės garantiją, kartu – atitinkamas nuosavybės teisės ribojimo galimybes.

Taigi Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje nustatyta nuosavybės teisės universalus (pasaulinis) pripažinimo garantija turi būti suprantama kaip atskaitos taškas, pamatinis principas nuosavybės teisės garantijų sistemoje.

2.2. Regioninis nuosavybės teisės garantijų lygmuo: Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje įtvirtintos garantijos

Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos (toliau – Konvencija) Pirmasis protokolai (1952) Lietuvos Respublikai įsigaliojo 1996 m. gegužės 24 d. Reikia pažymėti, jog Lietuva šį Protokolą yra priėmusi be išlygų.⁴⁶ Tiek Konvencijos, tiek Protokolo ratifikavimas turi svarbias politines ir teises pasekmes - valstybės prisiima išsipareigojimus savo nacionalinius įstatymus derinti su Konvencija ir jos protokolais. Derinimas turi vykti taip, kad būtų atsižvelgta į tai, kad Europos Tarybos sistemoje vyksta nesustojantis teisės plėtotės procesas, pasireiškiantis ne tik naujų dokumentų priėmimu, bet ir unikalios jurisprudencijos kūrimu <...>.⁴⁷ Konvencijos 1 straipsnis nustato, kad valstybė privalo garantuoti visas teises ir laisves, numatytas Konvencijoje, visiems valstybės jurisdikcijoje esantiems asmenims ir visiškai atsakyti už šių teisių ir laisvių pažeidimus. Pirmojo protokolo 1 – ajame straipsnyje nustatyta:

Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais.

⁴⁵ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 1.

⁴⁶ Estija, Vengrija yra pareiškusios, kad ratifikuoja Protokolą su tam tikra išlyga (netaikomas privatizacijos ir kompensacijos santykiai). Šaltinis: [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL\(2004\)012-e.asp#_ftn6](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL(2004)012-e.asp#_ftn6)

⁴⁷ Kūris P. Europos Žmogaus teisių teismas. 1998. Europos tarybos informacijos biuras: http://www.etib.lt/site_files/Lietuvos%20narystei%205/Kurys.doc

*Aukščiau išdėstytos nuostatos jokia būdu neturi riboti valstybės teisės leisti įstatymus, kurių jai reikia, kad galėtų kontroliuoti, ar nuosavybė naudojama remiantis visuomenės interesais arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ir baudų mokėjimą.*⁴⁸

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad šiame straipsnyje yra *expressis verbis* nustatyti nuosavybės teisės subjektai – fiziniai ir juridiniai asmenys. Tai neturėtų būti laikoma ypatinga naujove, kadangi juridinių asmenų nuosavybės teisės yra visuotinai pripažįstamos ir ginamos valstybėse, kurių aukščiausios galios nacionaliniai teisės aktai nors tiesiogiai ir nenumato juridinių asmenų „teisės į nuosavybę“, tačiau ji yra išvedama iš konstitucinių principų, nustatoma įstatymuose ir ginama taip pat kaip ir fizinių asmenų. Manytina, kad šia norma norėta pašalinti bet kokius dviprasmiškumus, užtikrinant nuosavybės teisės garantijas, kuomet nuosavybė dažnai yra įvardijama kaip „prigimtinė žmogaus teisė“.

Byloje *Marckx v Belgija* (1979) Europos žmogaus teisių teismas (toliau – EŽTT) konstatavo, kad Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis garantuoja nuosavybės teisę.⁴⁹ Teismas pažymėjo, kad šis straipsnis suteikia abi – pozityviają garantiją netrukdomai naudotis nuosavybe ir negatyviają garantiją, kuria nustatoma, kad valstybė negali iš nieko atimti nuosavybės, išskyrus tam tikras aplinkybes.⁵⁰ Šios garantijos turinys atkleidžiamas remiantis doktrina ir EŽTT jurisprudencija.

Pirmojo protokolo 1 straipsnio norma nuo kitų nuosavybės teisės garantijų skiriasi, visų pirma tuo, kad jai taikoma autonomiška nuosavybės sąvokos koncepcija. EŽTT pozicija nuosavybės sampratos atžvilgiu yra aiški: nuosavybės sąvoka negali būti automatiškai tapatinama (analogiškai aiškinama) su nacionalinės teisės kategorijomis. Nuosavybės termino autonomiškumas reiškia tai, kad Konvencija gins atitinkamą teisę kaip nuosavybės teisę, net jei tokia ji nepripažįstama pagal valstybių, Konvencijos dalyvių, nacionalinę teisę ir atitinkamai nebūtų ginama kaip nuosavybės teisė.⁵¹ EŽTT savo praktikoje pripažino nuosavybės teise tokias teises kaip: įmonės akcijos, patentai, gera verslo praktika (verslo prestižas), galutinis, neskundžiamas ir vykdytinas arbitražo sprendimas⁵², etc. Aiškėja, kad EŽTT pasirinko *ad hoc* požiūrį ir nuosavybę apibūdina per jai priskirtus požymius: ekonominės vertės (piniginės prigimties), realaus egzistavimo ir besąlyginės nuosavybės kriterijus. *Ekonominės vertės*

⁴⁸ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolai Nr. 1, iš dalies pakeistas protokolu Nr. 11 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96 – 3016

⁴⁹ *Marckx v Belgija*. 1979, para 63.

⁵⁰ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 60

⁵¹ E. Švilpaitė Neišnaudotos galimybės pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą // Justitia. 2005, Nr. 1 (55). P. 42.

⁵² Atitinkamai bylose: *Bramelid & Malmstrom v Švedija* (1982), *Smith Kline and French Laboratories Ltd v Nyderlandai* (1990), *Van Marle & Ors v Nyderlandai* (1986), (1) *Stran Greek Refineries* (2) *Stratis Andreadis v Graikija* (1994)

kriterijus – individualaus intereso egzistuojanti (įgyta) vertė, t.y., nuosavybė šiame kontekste apima viską, kas turi ekonominę vertę.⁵³ EŽTT savo praktikoje eksplicitiškai nepasisako, kad ekonominė vertė turi būti žymi, todėl galima teigti, jog pakanka, kad nuosavybė turėtų ekonominį pobūdį arba ginčo dalykas būtų piniginės prigimties. E. Švilpaitė (2005), pritaria L. Sermet (1990) nuomonei ir teigia, kad nuosavybės, kaip ekonominę vertę turinčio objekto gynimas yra kritikuotinas, kadangi jis sąlygoja kitokios nuosavybės teikiamos naudos gynimo atmetimą ir susiaurina ginamos nuosavybės objektų ratą.⁵⁴ Tokia kritika pagrįsta, nes nuosavybė asmeniui gali teikti ne tik ekonominę naudą, bet turėti ir kitokią, ne piniginę, vertę. *Realiai egzistuojančios nuosavybės kriterijus* lemia tai, kad Protokolo pirmasis straipsnis gina tik tą turta, turtinę teisę ar interesą, kuris realiai egzistuoja ar yra suteiktas bei nepriklauso nuo jokių papildomų sąlygų įvykimo, t.y. EŽTT gina tik tas turtines teises, tą nuosavybę, kuri realiai egzistuoja arba kurios įgyvendinimas yra realiai tikėtinas, o ne įsivaizduojamas ar paremtas vien tik lūkesčiais.⁵⁵ Taigi remiantis Protokolo 1 straipsniu, nuosavybė suprantama plačiąja, tarptautinės teisės prasme.

Konstatavęs autonomišką nuosavybės teisės sąvoką, EŽTT savo jurisprudencijoje pateikia ir Pirmojo protokolo 1 straipsnio taikymo ypatumus. Teismas nuosavybės teisės garantiją susistemino į tris taisykles bei nustatė jų tarpusavio ryšius. Pirmojo protokolo 1 straipsnyje įtvirtinta norma⁵⁶ susideda iš trijų skirtingų taisyklių:

Pirma taisyklė, įtvirtinta pirmos pastraipos pirmame sakinyje, yra bendro pobūdžio ir nustato netrukdomo nuosavybės naudojimo principą: „Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe“; *antra taisyklė*, įtvirtinta tos pačios pastraipos antrame sakinyje, apima turto nusavinimą ir reikalauja, kad jis būtų atliekamas esant tam tikroms sąlygoms: „Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais“; *trečia taisyklė*, įtvirtinta antroje pastraipoje, pripažįsta susitariančioms valstybėms teisę, be kitų dalykų, kontroliuoti naudojimąsi nuosavybe atsižvelgiant į bendruosius interesus. Teismas pažymi, kad šios taisyklės nėra atsietos: antra ir trečia taisyklės yra susijusios su tam tikros rūšies kišimusi į netrukdomą nuosavybės turėjimą ir todėl turi būti aiškinamos atsižvelgiant į bendrą principą, įtvirtintą

⁵³ Taip šią sąvoką pateikia Operational guidance article 1 of the first protocol – protection of property, 2000. Interaktyvus: <http://www.charity-commission.gov.uk/supportingcharities/ogs/g071c003.asp#a2>

⁵⁴ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005 P. 55

⁵⁵ Jantner v Slovakija (2003), para 27

⁵⁶ Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais.

Aukščiau išdėstytos nuostatos jokiū būdu neturi riboti valstybės teisės leisti įstatymus, kokių jai reikia, kad galėtų kontroliuoti, ar nuosavybė naudojama remiantis visuomenės interesais arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ir baudų mokėjimą. (Pirmojo protokolo 1 straipsnis).

pirmojoje taisyklėje.⁵⁷ Tačiau kvalifikuodamas atitinkamą nuosavybės teisės pažeidimą EŽTT retai kada įvardija, kokia konkrečia suformuluota taisykle jis remiasi.⁵⁸

Pirmoji taisyklė įtvirtina nuosavybės apsaugos tikslą, išryškinamas socialinis normos veiksmingumas. Šia bendro pobūdžio taisykle remiamasi tada, kai neįmanoma tiksliai nustatyti pažeidimo, susijusio su nuosavybės nusavinimu pagal antrąją taisyklę ar suvaržymu (ribojimų nustatymu) pagal trečiąją taisyklę. Pavyzdžiui, negalima kvalifikuoti nuosavybės paėmimo, kai nuosavybė faktiškai nėra nusavinama⁵⁹, arba tam tikra nuosavybę varžanti priemonė yra tik laikina. Antroji ir trečioji taisyklė, gali būti įvardijamos, kaip tam tikros išimtys iš pirmosios taisyklės – jos suteikia valstybėms galimybę riboti nuosavybės teisę. Nuosavybės teisės garantijos efektyvumo užtikrinimui, būtina nustatyti, kokiais atvejais valstybė gali riboti nuosavybę, nepažeisdama pirmosios taisyklės.

Antroji taisyklė leidžia valstybei paaimti nuosavybę *visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais*. Glaustai apžvelgsime, nuosavybės paėmimo pateisinimo kriterijus. „Visuomenės interesas“ nėra aiškiai apibrėžtas Protokolo pirmajame straipsnyje, tačiau jis siejamas su teisėtu tikslu. EŽTT pripažino, jog kiekviena valstybė turi diskrecijos teisę pati apibrėžti, koks tikslas yra teisėtas ir atitinka visuomenės poreikius. Todėl šie pagrindai daugelyje valstybių skiriasi, pvz.: priemonės, kurių imtasi eliminuoti socialinį neteisingumą būsto sektoriuje; specifinių pramonės sričių nacionalizacija, etc.⁶⁰ Teismas byloje James v Jungtinė Karalystė (1986) pripažino, kad nuosavybės paėmimas visuomenės interesais bus ir tada, kai visuomenė kaip tokia (apskritai) tiesiogiai nesinaudos paaimta nuosavybe. Svarbu, kad pats nusavinimas pateisintų teisėtus ekonominės, socialinės politikos tikslus, o ne suteiktų naudos vien tik privačiam asmeniui.

Kitas reikalavimas, kuriuo turi būti atliekamas nuosavybės paėmimas yra *„remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais“*. Įstatymas teisės teorijoje gali turėti labai plačią sampratą (įstatymai plačiąja prasme) ir kiekviena valstybė turi savą teisės aktų hierarchiją. EŽTT pateikia tam tikrus kriterijus, kuriais nustatoma, kas yra įstatymas Protokolo 1 straipsnio prasme: pakankamai aiškus, viešas (viešai prieinamas visuomenei) ir nevienašališkas (netaikomas pavieniais atvejais, kurios sunku numatyti). Pavyzdžiui, šis kriterijus buvo pripažintas pažeistu byloje Hentrich v Prancūzija (1997), kuomet pareiškėjas įsigijo žemės sklypą, kuris vėliau buvo eksproprijuotas Pajamų Komisaro (liet. apytikslis atitikmuo būtų Mokesčių inspekcija) sprendimu dėl to, kad institucijos nuomone, pirkimo kaina buvo per maža

⁵⁷ Sporrang and Lonroth v Sweden (1982) para 61

⁵⁸ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 61.

⁵⁹ Žr. pvz.: Mellacher ir kiti v Austrija (1989) para 44

⁶⁰ Žr. atitinkamai James v Jungtinė Karalystė (1986) para 45., Lithgow v Jungtinė Karalystė (1986)

ir valstybė patyrė nuostolių, lyginant su tuo, jei sandoris būtų sudarytas ir įvykdytas už tinkamą kainą.⁶¹ Lietuvoje įstatymus pagal Protokolo 1 straipsnį atitinka įstatymai siaurąja prasme – Seimo priimti įstatymai. Antroji reikalavimo dalis vykdant nusavinimą - „<...> remiantis įstatymu *arba tarptautinės teisės bendraisiais principais* <...>“ Tarptautinės teisės principų taikymas šiame kontekste yra ypatingas tuo, kad tuomet, kai nuosavybės paėmimas vykdomas remiantis tarptautinės teisės bendraisiais principais, pastarieji taikomi tik užsieniečiams, t.y. kai paėmamas užsieniečiams nuosavybės teise priklausantis turtas. Teismas pabrėžė, kad toks tarptautinės teisės principų taikymo apribojimas yra pateisinamas dėl šių priežasčių:

▪ Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis aiškiai nustato, kad nuosavybės paėmimas turi būti pateisinamas „visuomenės interesais“. Jei tarkim, bendrieji teisės principai būtų taikomi ir nacionalinės teisės subjektams (piliečiams), ši specialioji nuostata būtų perteklinė, nes reikalavimas, kad nuosavybės paėmimas būtų pateisinamas visuomenės interesu jau ir taip yra įtrauktas tarp bendrųjų tarptautinės teisės principų.

▪ taip pat Teismas pažymi, kad toks taikymas nereiškia diskriminacijos, nes santykyje su nuosavybės paėmimu, piliečiai turėtų prisiimti didesnę naštą nei užsieniečiai, kadangi pastarieji nedalyvauja rinkimuose, kurios valia vyksta nuosavybės paėmimas.⁶²

Praktinė tokio tarptautinės teisės principų taikymo specifikos išaiškino reikšmė yra ta, kad nacionalinės teisės subjektai, gindami savo teisę Pirmojo protokolo 1 straipsnio pagrindu, tikslingai remtųsi šia norma, o užsienio subjektai nebūtų diskriminuojami.

Pagal nagrinėjamą straipsnį suformuluotos antros taisyklės terminas „nuosavybės paėmimas“ reiškia ekspropriaciją siaurąja prasme, t. y. nusavinimą, pasireiškiantį formaliu nuosavybės teisės perėjimu kitam savininkui (valstybei). Norint konstatuoti nusavinimą turi būti įrodyta, kad dėl valstybės nustatytų suvaržymų nuosavybę turintis asmuo prarado bet kokią galimybę daryti poveikį turtui ir juo disponuoti.⁶³ Antroje taisyklėje nėra tiesiogiai išreikšto kompensacijos išmokėjimo už nusavintą nuosavybę, taip pat proporcingumo principo taikymo būtinybės. Tačiau proporcingumo principas pripažįstamas vienas pagrindinių visoje Konvencijos jurisprudencijoje, todėl jo taikymas Protokolo pirmajame straipsnyje yra privalomas.⁶⁴ Net jei nuosavybės paėmimas bus vykdomas remiantis teisėtu tikslu, visuomenės interesu, ir tai vykdantis subjektas veiks pagal įstatymą, dar nereiškia, kad nebus Pirmojo straipsnio pažeidimo: teisė bus pažeista, jei nuosavybės paėmimas bus neproporcingas siekiamam tikslui, sukurs

⁶¹ Hentrich v Prancūzija (1997)

⁶² Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 68

⁶³ E. Švilpaitė Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą // Jurisprudencija. 2003, t. 44(36). P. 47.

⁶⁴ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 69

nepaprastai didelę naštą asmeniui, kuriam taikomas nusavinimas. Kompensacijos klausimas taip pat buvo paliktas EŽTT kompetencijai. Teismas pasisakė, kad paimant nuosavybę, remiantis visuomenės interesu, bet nesumokėjus kompensacijos, gali būti pateisinama tik išimtinėmis aplinkybėmis (pvz., karo atveju), „nuosavybės teisės apsauga, kurią nustato Protokolo 1 straipsnis būtų tik iliuzinė ir neefektyvi, jei nebūtų kompensacijos principo.“⁶⁵ Pabrėžtina, kad nėra garantijos į visišką kompensaciją: teisėti, visuomenės interesu paremti, tikslai tokie, kaip vykdoma ekonominė reforma, ar priemonės, kuriomis siekiama didesnio socialinio teisingumo, gali suponuoti tai, kad bus išmokama mažesnė nei turto rinkos vertė kompensacija.⁶⁶ Bet kokių atveju, nuosavybės paėmimas pagal antrąją taisyklę užtikrina savininkui, kad visada, išskyrus išimtines aplinkybes, bus sumokėta kompensacija.

Trečioji (ribojimų) taisyklė, įtvirtinta antrojoje Pirmojo protokolo 1 straipsnio pastraipoje, pripažįsta valstybėms teisę kontroliuoti naudojamą nuosavybę, atsižvelgiant į bendruosius interesus. Svarbu tai, kad turi būti aiškiai suformuluotas skirtumas tarp ekspropriacijos ir naudojimosi kontrolės, kadangi asmeniui, kurio teisės tariamai yra pažeistos naudingiau būtų kreiptis į EŽTT remiantis nuosavybės paėmimu, o ne nuosavybės naudojimosi kontrole, kadangi nuosavybės paėmimas iškelia kompensacijos prezumpciją.⁶⁷ EŽTT yra konstatavęs tam tikrus požymius pagal kuriuos nustatoma, ar konstatuojant nuosavybės teisės garantijos pažeidimą taikoma antroji, ar trečioji taisyklė: nuosavybė gali būti apribota nustatant nuosavybės naudojimo tikslus. Tokiu atveju, pirmiausia atsižvelgiama, ar nuosavybė (žemė, ar kitas turtas) yra išlaikyta, jei suvaržoma nuosavybės naudojimo paskirtis, reikėtų turėti omeny ir tai, ar savininkui paliktos tam tikros alternatyvos naudotis nuosavybe, taip pat, ar nuosavybė netapo bevertė.⁶⁸ Pavyzdžiui, valstybės nustatytas reguliavimas, įpareigojantis miško savininkus „perduoti“ medžioklės teisės medžiotojų būreliui buvo pripažintas kaip naudojimosi nuosavybe neproporcingas suvaržymas.⁶⁹ Kompensacijos klausimu, valstybėms ribojant naudojamą nuosavybę, EŽTT nėra toks griežtas kaip nuosavybės nusavinimo atveju. EŽTT pripažįsta, kad yra konkreti kategorija bylų, kuriuose kompensacijos klausimas net nebūtų svarstomas. Tai bylos, susijusios su valstybės teise reguliuoti (riboti) nuosavybės teisę remiantis valstybės politika (mokesčiai, baudos, konfiskacija ir pan.).⁷⁰ Kaip tam tikras nuosavybės teisės garantijos „saugiklis“ šiuo atveju yra kita garantija - teisė į teisingą procesą.

⁶⁵ James v Jungtinė Karalystė (1986), para 54.

⁶⁶ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 71.

⁶⁷ Ten pat. P. 74.

⁶⁸ Pine Valley Developments Ltd v Airija (1993)

⁶⁹ Chassagnou ir kiti v. Prancūzija (1999)

⁷⁰ Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001. P. 82.

Taigi Protokolo 1 straipsnis tampa aktualus tada, kai kyla ginčas tarp asmenų ir valstybės. Tokiose bylose dažniausiai iškyla pažeidimų, susijusių su nuosavybės ekspropriacija arba nepagrįstais ribojimais. Valstybė taip pat gali būti pripažinta pažeidusi Protokolo 1 straipsnį, jei neužtikrina pakankamų nuosavybės teisės garantijų ar nustato tokį teisinį reguliavimą, kuris pažeidžia netrukdomą naudojimąsi nuosavybe. Įdomų klausimą kelia A. R. Coban (2005): ar valstybė bus atsakinga už nuosavybės (turto) netekimą (sumažėjimą), kurį sukėlė ekonominė krizė ar didelė infliacija šalyje?⁷¹ Kadangi valstybė, savo vykdoma politika, gali kontroliuoti naudojimąsi nuosavybe (Protokolo 1 straipsnio antra pastraipa), reikėtų įvertinti, ar valstybė yra atsakinga pavyzdžiui, už infliacijos sukeltas pasekmes asmenų nuosavybės teisėms (pvz., skaičiuojant išmokamą kompensacijos vertę). Ankstyvojoje jurisprudencijoje EŽTT atsargiai vertino valstybės atsakomybę, garantuojant asmenims piniginių išmokų apsaugą nuo infliacijos poveikio ir nepripažino valstybių šiuo aspektu pažeidus Konvencijos Protokolo 1 straipsnį.⁷² Daugiausiai bylų, kuriose buvo svarstomas asmenų nuosavybės teisės apsaugos nuo infliacijos klausimas, buvo susijusios su uždelstu atsiskaitymu dėl ekspropriacijos bei materialinės žalos atlyginimu.⁷³ Tai iliustruoja byla *Akkus v Turkija* (1997): ginčas kilo dėl uždelsto papildomos kompensacijos išmokėjimo. Iš pareiškėjos buvo eksproprijauta žemė, todėl pareiškėja pateikė reikalavimą, kad būtų padidinta kompensacija ir turėtų būti atsižvelgiama į infliacijos lygį apibrėžiant papildomus nuostolius. Papildoma išmoka buvo sumokėta vėluojant 17 mėnesių, todėl tai pažeidė pareiškėjos netrukdomą naudojimąsi nuosavybe. EŽTT nustatė, jog kompensacijos suma, tada, kada ji buvo nustatyta ir ta vertė, kada ji buvo realiai išmokėta žymiai skyrėsi, todėl pareiškėja patyrė papildomų nuostolių atskirai nuo tų, kurie atsirado, kai jos žemė buvo nusavinta.⁷⁴ Taigi EŽTT numato galimybę tam tikrose situacijose taikyti atsakomybę valstybėms už infliacijos sukeltus nuosavybės vertės pakitimus.

Iš pateiktos Pirmojo protokolo 1 straipsnio analizės galime konstatuoti, kad Protokolo pirmasis straipsnis yra plačiausiai suformuluota nuosavybės teisės garantija – apimanti tiek nuosavybės, kaip asmens teisės pripažinimą, taip, kaip ji yra įtvirtinta Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje, tiek nedraudžianti valstybėms riboti nuosavybės teisę atsižvelgiant į teisėtus ir proporcingus pagrindus. Iš Protokolo 1 straipsnio išplaukianti autonomiška nuosavybės samprata užtikrina platesnį ginamų teisių ratą ir suteikia galimybę asmenims ginti savo nuosavybę net jei

⁷¹ Coban A. R. Inflation and Human Rights: Protection of Property Rights against Inflation under the European Convention on Human Rights.: <http://projects.essex.ac.uk/ehrr/V2N1/Coban.pdf> [prisijungimo laikas: 2008 10 15]

⁷² Žr. pvz., *Lithgow ir kiti v. Jungtinė Karalystė* (1986)

⁷³ Coban A. R. Inflation and Human Rights: Protection of Property Rights against Inflation under the European Convention on Human Rights.: <http://projects.essex.ac.uk/ehrr/V2N1/Coban.pdf> [prisijungimo laikas: 2008 10 15]

⁷⁴ *Akkus v. Turkija*. (1997). para 39 – 42

ji tokia nepripažįstama pagal valstybių nacionalinius teisės aktus. Galima teigti, jog ši garantija ir jurisprudencinis jos aiškinimas atitinka nuosavybei keliamus socialinės funkcijos reikalavimus, kartu įtvirtina jos, kaip fundamentalios asmens teisės, apsaugą nuo savavališko valstybės kišimosi į nuosavybės teisinius santykius.

2. 2. 1. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijoje

Atsižvelgiant į politinę, ekonominę visuomenės raidą, Sutarties dėl Konstitucijos Europai fiasko 2007 m. gruodžio 13 d. buvo pasirašyta Lisabonos sutartis. Šia sutartimi susitarta dėl naujų taisyklių, kuriomis apibrėžiama Europos Sąjungos veiklos apimtis, reformuojamos ES institucijos ir jų darbo metodai. Kadangi pagrindinių teisių apsauga Europos Sąjungoje yra ta sritis, kuri vis dar aktuali ir nuolat kintanti, Lisabonos sutarties dalimi tapo Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija (toliau – Chartija) ir joje nustatytos teisės ir laisvės. Chartija buvo pasirašyta dar 2000 m. ir iki šiol iš esmės turi „soft law“ statusą. Lisabonos sutartimi nuspręsta Chartijos nuostatas pripažinti teisiškai privalomomis valstybėms narėms ir ES institucijoms. Valstybės narės užsibrėžė pasiekti, kad Lisabonos sutartis įsigaliotų 2009 m. sausio 1 d.⁷⁵ Taigi žmogaus teisės, tarp jų ir nuosavybės teisė, Europoje bus saugomos trijų apsaugos sistemų – Europos Sąjungos valstybių narių konstitucijų, ES Chartijos ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo. Dėl šios priežasties aktualu glaustai apžvelgti galimus pokyčius nuosavybės teisės garantijų sistemoje.

Chartijos Preambulėje pasakyta, kad „Sąjunga remiasi nedalomomis ir visuotinėmis vertybėmis: žmogaus orumu, laisve, lygybe ir solidarumu; ji grindžiama demokratijos ir teisinės valstybės principais.“⁷⁶ Tai rodo, kokių fundamentalių vertybių pagrindu buvo suformuluotos Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos nuostatos. Chartija buvo rengiama atsižvelgiant į valstybių narių konstitucijas: „jokia Chartijos nuostata negali būti aiškinama taip, kad ji ribotų ar nepalankiai veiktų žmogaus teises ir pagrindines laisves, kurias numato valstybių narių konstitucijos“⁷⁷. Tai ne tik reiškia, kad Chartijoje numatytas žmogaus teisių apsaugos lygis negali būti žemesnis už valstybių narių konstitucijose numatytą apsaugos lygį, bet ir kad Chartijos priėmimas neturėjo įtakos valstybių narių konstitucijų keitimui. Europos žmogaus teisių konvencija ir kitos tarptautinės sutartys, kuriomis remiasi Chartija, yra privalomos visoms valstybėms narėms, todėl buvo baimintis, kad įtvirtinus trigubą žmogaus teisių apsaugą, kils nacionalinių teismų, Europos žmogaus teisių teismo ir Europos Teisingumo Teismo (toliau –

⁷⁵ Šiuo metu Sutartį ratifikavo beveik visos šalys narės, išskyrus Airiją (nepritaikiama referendumu) ir Čekijos Respubliką (procedūra vyksta parlamente). Šaltinis: http://europa.eu/lisbon_treaty/countries/index_en.htm [prisijungimo laikas: 2008 m. lapkričio 30d.].

⁷⁶ Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. 2007/C 303/01

⁷⁷ Ten pat. 53 straipsnis.

ETT) jurisprudencijų kolizijos problema.⁷⁸ S. Katuoka (2003) pastebi, kad pagal Chartijos 52 straipsnio 3 dalį⁷⁹ galima daryti išvadą, jog teisės, kurios atitinka Europos žmogaus teisių konvencijoje įtvirtintas teises, turi būti aiškinamos taip pat kaip ir Konvencijoje.⁸⁰ Chartijoje, skirtingai nei Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmajame protokole, prie kiekvienos teisės nėra išvardytų apribojimų, tačiau tokia galimybė numatyta Chartijos 52 straipsnio 1 dalyje: „bet koks šios Chartijos pripažintų teisių ir laisvių įgyvendinimo apribojimas turi būti numatytas įstatymo ir nekeisti šių teisių ir laisvių esmės. Remiantis proporcingumo principu, apribojimai galimi tik tuo atveju, kai jie būtini ir tikrai atitinka Sąjungos pripažintus bendrus interesus arba reikalingi kitų teisėms ir laisvėms apsaugoti“. Kita svarbi nuostata įtvirtinta Chartijos 52 straipsnio 6 dalyje numato, kad „turi būti visiškai atsižvelgiama į šioje Chartijoje nurodytus nacionalinius aktus ir praktiką“. Taigi žmogaus teisių turinį, jų ribojimus valstybių narių nacionaliniai teismai ir Europos teisingumo teismas (toliau – ETT) turėtų vertinti taip, kaip jie yra aiškinami Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencijoje, taip pat turi būti atsižvelgiama į nacionalinių teismų praktiką. Būtent dėl to prieštaravimų tarp ES teisę taikančių teismų ir EŽTT neturėtų kilti.

Nuosavybės teisei Chartijoje skirtas 17 straipsnis, kuriame numatyta, kad:

1. Kiekvienas turi teisę valdyti teisėtai įgytą nuosavybę, ja naudotis, disponuoti ir palikti paveldėtojams. Nuosavybė negali būti atimta, išskyrus atvejus, kai tai yra būtina visuomenės poreikiams ir tik įstatymo nustatytais atvejais bei sąlygomis laiku ir teisingai už ją atlyginant. Nuosavybės naudojimą gali reglamentuoti įstatymai, kiek tai būtina atsižvelgiant į bendruosius interesus.

2. Intelektinė nuosavybė turi būti saugoma.

Reikia pažymėti, kad nuosavybės teisei skirtas straipsnis išdėstytas Antroje Chartijos dalyje - „Laisvės“ greta tokių teisių kaip teisė į laisvę ir saugumą, teisė į saviraiškos ir informacijos laisvę, teisė į privatų gyvenimą, etc. Tai rodo nuosavybės teisės kaip laisvės pamatinį pobūdį. Šis straipsnis savo formuluoje iš esmės panašus į Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį.⁸¹ Chartijos 17 straipsnyje nauja tai, kad minėto straipsnio 2 dalyje atskirai

⁷⁸Skouris V. La protection des droits fondamentaux dans L'union Europeenne dans la perspective de la ratification du traite de Lisabonne. Teisė besikeičiančioje Europoje/Ats. Red. S. Katuoka. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P.329 - 330

⁷⁹ Chartijos 52 straipsnio 3 dalis: Šioje Chartijoje nurodytų teisių, atitinkančių Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos garantuojamas teises, esmė ir taikymo sritis yra tokia, kaip nustatyta toje Konvencijoje. Ši nuostata nekliudo Sąjungos teisėje numatyti didesnę apsaugą.

⁸⁰ Katuoka S. Europos Sąjunga ir žmogaus teisės. //Jurisprudencija, 2003, t. 44 (36). P. 12.

⁸¹ Plg. : Kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe. Iš nieko negali būti atimta jo nuosavybė, nebent visuomenės interesais ir tik remiantis įstatymu arba tarptautinės teisės bendraisiais principais. Aukščiau išdėstytos nuostatos jokiū būdu neturi riboti valstybės teisės leisti įstatymus, kokių jai reikia, kad galėtų kontroliuoti, ar nuosavybė naudojama remiantis visuomenės interesais arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ir baudų mokėjimą.

išskirtas reikalavimas saugoti intelektinę nuosavybę. Manytina, kad tai pirmiausia nustato nematerialių nuosavybės teisės objektų svarbą (t.y. nekvestionuojama dėl „patekimo“ į nuosavybės teisinę kategoriją), antra – išpareigojimą ES mastu nustatyti teisinį reguliavimą, garantuojantį šios teisės apsaugą.

Chartijos 51 straipsnis numato Chartijos (kartu ir 17 straipsnio) taikymo sferą ir ribas: „Chartijos nuostatos skirtos Sąjungos institucijoms, įstaigoms ir organams, tinkamai atsižvelgiant į subsidiarumo principą, bei valstybėms narėms tais atvejais, kai šios įgyvendina Sąjungos teisę.“ Čekijos Respublika, pateikdama savo deklaraciją Lisabonos sutartyje pabrėžia, kad „Chartijos nuostatos skirtos valstybėms narėms tik joms įgyvendinant Sąjungos teisę, o ne joms priimant ir įgyvendinant nacionalinės teisės aktus nepriklausomai nuo Sąjungos teisės“.⁸² Norėta akcentuoti, kad Chartija įpareigoja valstybes priimti sprendimus atsižvelgiant į Chartijos nuostatas tik įgyvendinant ES teisę, t.y., kad Chartija neįsiterpia į nacionalinių įstatymų leidybos procesą. Manytina, kad tai jokių būdu nereiškia, kad valstybių narių legislatyvinės institucijos nepaiso žmogaus teisių (Chartijos nuostatos rengtos remiantis valstybių narių konstitucijomis). Galima teigti, kad tokia deklaracija norėta sumažinti galimai gausų skundų į ETT dėl nacionalinių aktų neatitikimo Chartijai kiekį. Lenkijos Respublika deklaracijoje dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos, taip pat pabrėžė, kad „Chartija jokių būdu neturi įtakos valstybių narių teisei leisti teisės aktus visuomenės moralės, šeimos teisės srityse, taip pat žmogaus orumo apsaugos ir pagarbos žmogaus fizinei ir moralei neliečiamybei srityse.“⁸³ Taigi ES Chartija norėta kodifikuoti pagrindines ES teises, kurios jos jau ilgą laiką buvo pripažįstamos tiek įvairiuose ES teisės aktuose, tiek ETT jurisprudencijoje, o suteikiant jai privalomą pobūdį įtvirtinti žmogaus teisių viršenybės prieš ES valdžios institucijas ir valstybes principą.

Europos teisingumo teisme buvo nagrinėta nemažai bylų, susijusių su nuosavybės teisės pažeidimu. Kaip pavyzdį galima pateikti 2008 m. rugsėjo 3 d. bylą (2008/C 285/03), kurios teisinis pagrindas inter alia – pagrindinės teisės – teisės į nuosavybės apsaugą pažeidimas. Europos Sąjungos Taryba nuo 1999 iki 2002 metų įgyvendindama Bendrą saugumo politiką ir remdamasi Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos rezoliucija prieš terorizmą priėmė keletą reglamentų, susijusių su nuosavybės teise ribojančiomis priemonėmis. Komisijos reglamentu (EB) Nr. 2062/2001 buvo pakeistas iki tol galiojęs Reglamentas ir, į jo I priedą be kitų pavardžių įtraukta ir pareiškėjo pavardė. Reglamento 2 straipsnis nustatė, kad „visos lėšos ir ekonominiai ištekliai, priklausantys, valdomi ar laikomi fizinių ar juridinių asmenų, grupių ar organizacijų,

⁸² Čekijos Respublikos deklaracija dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos. 2007 m. gruodžio 13 d. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį 2007/C 306/01

⁸³ Lenkijos Respublikos deklaracija dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos. 2007 m. gruodžio 13 d. Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį 2007/C 306/01

nurodytų I priede, yra iššaldomi. Grįsdamas savo reikalavimus pareiškėjas ieškinyje Teismui nurodė *inter alia* nuosavybės teisės ir proporcingumo principo pažeidimą. Nagrinėdamas šią bylą ETT pasisakė remdamasis Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu: „<...> nustatant pagrindinės teisės į nuosavybę, kuri yra bendrasis Bendrijos teisės principas, apimtį, reikia atsižvelgti, būtent, į Pirmojo protokolo 1 straipsnį, kuriame ji įtvirtinama“. ETT sprendė, ar ginčijamame reglamente numatyta iššaldymo priemonė yra neproporcingas ir netoleruotinas kišimasis, pažeidžiantis teisės į nuosavybę esmę. ETT pripažino, kad iššaldymo priemonė yra apsaugos priemonė, kuria nuosavybė iš šių asmenų nėra atimama. Tačiau šia priemone neabejotinai apribojamas pareiškėjo naudojimas nuosavybės teise. ETT pažymėjo, kad apribojimo pateisinimui pagal Europos žmogaus teisių teismo praktiką turi egzistuoti protingas bei proporcingas santykis tarp naudojamų priemonių ir siekiamo tikslo. Atsižvelgiant į bendrojo intereso tikslą, asmenų, kuriuos Saugumo Taryba nurodė, kaip susijusius su Al-Qaida tinklu, finansinio turto ir kitų ekonominių išteklių iššaldymas, savaime nelaikytinas netinkamu ar neproporcingu, tačiau ETT pabrėžė, kad taikomos procedūros turi susijusiam asmeniui suteikti tinkamą galimybę paaiškinti savo atvejį kompetentingoms institucijoms. Ginčijamas reglamentas tiek, kiek jis susijęs su pareiškėju, buvo priimtas pastarajam nepateikiant jokios garantijos, suteikiančios galimybę savo atvejį paaiškinti kompetentingoms institucijoms, nors jo teisių į nuosavybę apribojimas laikytinas žymiu, atsižvelgiant į jo atžvilgiu priimtų ribojančių priemonių bendrą apimtį ir realią trukmę. Teismas padarė išvadą, kad tokių ribojančių priemonių taikymas pareiškėjo atžvilgiu yra nepateisinamas jo nuosavybės teisės pažeidimas.

Taigi Chartijai dar nesant privalomo pobūdžio, ETT atskleidė savo kompetenciją ginti pažeistą nuosavybės teisę. Manytina, jog besiformuojanti ETT praktika nuosavybės teisės bylose pateiks kokybiškai naujų tam tikrų nuosavybės teisės apsaugai aktualių kategorijų aiškinimo aspektų⁸⁴ (pvz., bendrojo intereso, kaip svarbaus ne tik vienos valstybės narės bet ir visos ES mastu, taikymo kriterijus, ir pan.).

Vertinant Chartijos nuostatas ir Europos teisingumo teismo formuojamą nuosavybės teisės apsaugos aiškinimą, galima teigti, kad nuosavybės teisės garantijų sistema, įsigaliojus Lisabonos sutarčiai, kurios dalimi yra Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija, pasipildys dar vienu „saugikliu“. Pastarasis garantuos, kad ES institucijų bei valstybių narių, taikančių ES teisę sprendimai bus orientuoti į Chartijoje išdėstytas ES deklaruojamas vertybes. Taip pat pripažįstama, kad Chartija suteiks papildomą žmogaus teisių ir laisvių apsaugą, todėl, kad nacionaliniai teismai turės dar vieną žmogaus teisių aiškinimo šaltinį – ETT praktiką. Tuo tarpu ETT sprenddamas bylas, dėl atitinkamų žmogaus teisių pažeidimų, taip pat turės konkretų šių

⁸⁴ Hervey T., Kenner J. Economic and social rights under the EU charter of fundamental rights. Legal perspective. Oxford: Hart Publishing, 2003. P. 279

teisių įtvirtinimo šaltinį. Pagrindinės teisės, išdėstytos Chartijoje, įgalins ES piliečius bylinėtis su ES institucijomis, remiantis pagrindinėmis žmogaus teisėmis kartu ir nuosavybės teise, jei jos bus pažeistos įgyvendinant ES teisę.

2.3. Nacionalinis nuosavybės teisės garantijų lygmuo

2.3.1. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje

Lietuvos Respublikos Konstitucija (toliau – Konstitucija) – pagrindinis šalies dokumentas, nustatantis valstybės sąrangą, valstybės valdymo, žmogaus teisių konstitucinės apsaugos principus. Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas (toliau – Konstitucinis teismas) pagal kompetenciją aiškina Konstitucijos normas ir pateikia jų konstitucinę interpretaciją. Nagrinėjamos temos atžvilgiu svarbu, koks yra konstitucinis nuosavybės teisės turinys. Jau minėta, kad Lietuvos Respublikos Konstitucija grindžiama prigimtinių žmogaus teisių doktrina, tačiau Konstitucinio teismo jurisprudencijoje atskleidžiama nuosavybės, ne tik kaip prigimtinių teisės, bet ir kaip „įpareigojančios“ teisės pobūdis: „konstitucinis socialinės darnos imperatyvas suponuoja tai, kad savininkas, turėdamas teisę valdyti nuosavybę, ja naudotis ir disponuoti, negali pažeisti įstatymų, taip pat kitų asmenų teisių.“⁸⁵ Konstitucinis teismas pažymi, kad nuosavybės socialinė funkcija suponuoja ir tai, kad ir ne valstybės nuosavybės subjektams, t.y. privatiems asmenims gali būti nustatyta pareiga savo nuosavybe prie ypatingų visuomenės reikmių užtikrinimo prisidėti tiek, kiek pareiga prisidėti prie šių reikmių užtikrinimo esant nepaprastoms sąlygoms išplaukia iš Konstitucijos.⁸⁶ Taigi nuosavybės teisės netrukdomo naudojimosi principas papildomas socialiniais („įpareigojančiais“) nuosavybės teisės turinio elementais.

Konstitucinio teismo jurisprudencijoje ir doktrinoje pripažįstamas platesnis nuosavybės teisės turinys negu jis suprantamas privatinėje teisėje.⁸⁷ Aiškindamas Konstitucijos 48 straipsnio 1 dalyje įtvirtintą nuostatą, kad kiekvienas žmogus turi teisę gauti teisingą apmokėjimą už darbą, Konstitucinis Teismas pažymėjo, jog „pagal Konstituciją atsiranda teisė reikalauti, kad asmeniui būtų sumokėtas visas pagal teisės aktus priklausantis darbo užmokestis. Ši asmens teisė

⁸⁵ Konstitucinio teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 28-1003.

⁸⁶ Konstitucinis teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 93-4000.

⁸⁷ Lietuvos Respublikos Civilinio kodekso 4.38 straipsnis. Nuosavybės teisės objektas: Nuosavybės teisės objektu gali būti daiktai ir kitas turtas. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74.

(remiantis ir Konstitucijos 23 straipsniu) yra garantuojama, saugoma ir ginama kaip nuosavybės teisė⁸⁸. Pažymėtina, kad Konstitucinis teismas neįveda naujo nuosavybės teisės objekto, tik pripažįsta, kad teisė į darbo užmokestį ginama *kaip* nuosavybės teisė. Konstitucinis Teismas yra pabrėžęs ir teisės į pensiją kaip nuosavybės teisės elementą: „asmuo, kuris atitinka įstatymo nustatytas sąlygas senatvės pensijai gauti ir kuriam ši pensija yra paskirta ir mokama, turi teisę į atitinkamo dydžio piniginę išmoką, t. y. teisę į nuosavybę.“⁸⁹ Teismas yra konstatavęs ir nuomos teisės kaip „nuosavybės“ požymį: „valstybės nustatytos garantijos nuomininkams kartu yra valstybės garantijos savininkams, nes tik įvykdžius garantijas nuomininkams savininkai gali visiškai įgyvendinti savo nuosavybės teises <...>.“⁹⁰ Konstitucinio teismo nuosavybės teisės sąvokos interpretacija aktualiausia būtų įteisinus individualų konstitucinį skundą, tačiau šiuo metu asmenys gali remtis tik Konstitucijos bendrosiomis normomis kaip tiesioginio taikymo aktu gindami savo teisę teismuose.

Konstitucinis Teismas pažymi, kad doktrinoje konstitucinė nuosavybės apsaugos garantija paprastai vadinama garantija status quo: „konstitucinė nuosavybės teisės apsaugos garantija - tai status quo garantija, nes ji pirmiausia saugo asmens turimas nuosavybės teises.“⁹¹ Konstitucija, analogiškai kaip ir Žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis, negina vien lūkesčių ar tam tikrų vilčių įgyti nuosavybę. Kita vertus, tam tikrais, specifiniais, atvejais pripažįstama ir platesnė šios konstitucinės garantijos samprata. „Esamos nuosavybės teisės“ garantijos išimtinio aspektu galima laikyti nuosavybės teisių atkūrimą – Konstitucijos garantuojama vertybę. Šiuo atžvilgiu reikšminga yra tai, kad įstatymų leidėjas nuo pat Lietuvos valstybės nepriklausomybės atkūrimo dienos teisės aktais pripažino okupacinės valdžios neteisėtai nutrauktą Lietuvos piliečių nuosavybės teisių tęstinumą. Todėl teisėti interesai asmenų, kurių nuosavybės teises nutraukė okupacinė valdžia, ginami atsižvelgiant į konstitucines nuosavybės apsaugos nuostatas.⁹² Ši „išimtinė“ reguliavimą lemia tai, kad nuosavybės teisės klausimų išsprendimas po komunizmo žlugimo yra skirtingas negu kiti svarbūs nuosavybės teisės transformacijos procesai Vakarų valstybių istorijoje. Privačios nuosavybės instituto ir rinkos ekonomikos atstatymas post – komunistinėse šalyse yra ypatingas, specifinis istorinis

⁸⁸ Lapinskas K. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencija „Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje“. Dubingiai, 2006.: <http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf> [prisijungimo laikas: 2008 10 17]

⁸⁹ Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d., 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimai.// Valstybės žinios. Nr.113-5057. ; Valstybės žinios. Nr. 70-1320.

⁹⁰ Konstitucinio teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.//Valstybės žinios Nr. 24-1004.

⁹¹ Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d nutarimas // Valstybės žinios. Nr. 95-2642.

⁹² Ten pat.

procesas⁹³. Reikėtų atkreipti dėmesį į tai, kad, kol įstatymas nėra pritaikytas konkrečiam subjektui dėl konkretaus turto gražinimo, pats savaime subjektinių teisių nesukuria. Esant tokiai situacijai, valstybės įgaliotos institucijos sprendimas gražinti turtą natūra arba kompensuoti jį turi tokią juridinę reikšmę, kad tik nuo to momento buvęs savininkas įgyja savininko teises į tokį turtą.⁹⁴ Taip pat vertėtų pažymėti, jog nuosavybės teisės atkūrimo teisiniams santykiams taikoma ribota restitucija, tuo siekiama užtikrinti tiek privatų savininko, tiek bendrus visuomenės interesus, tačiau teisės atkurti nuosavybę pripažinimas konstitucine garantija suponuoja atitinkamo, į nuosavybės teisės apsaugą orientuoto teisinio reguliavimo sukūrimą. Nuosavybės teisės atkūrimui reguliuoti taikytas teisinei valstybei būdingas socialinių interesų pusiausvyros įtvirtinimo teisėje modelis Konstitucinio Teismo 1995 m. kovo 8 d. nutarime apibūdinamas taip: „teisės reguliacinis vaidmuo labai priklauso nuo visuomeninio gyvenimo intensyvumo. Kuo sudėtingesni žmonių socialiniai santykiai, tuo didesnis poreikis šiuos santykius reguliuoti, t. y. priimti teisės aktus, kurie sudarytų prielaidas spręsti socialinių interesų konfliktus. Tokiu būdu išvengiama atsitiktinumų ir savivalės, socialinio gyvenimo nestabilumo, interesų priešpriešos. Vienas pagrindinių teisės, kaip socialinio gyvenimo reguliavimo būdo, tikslų - teisingumas, todėl Konstitucijos 23 straipsnio nuostatų aiškinimas negali būti susiaurintas tiek, kad apie jas būtų galima kalbėti tik turimų nuosavybės teisių aspektu.“⁹⁵ Taigi Konstitucinio teismo jurisprudencijoje atsiskleidžia ypatinga, platesnė nuosavybės teisės koncepcija lyginant ją su garantijomis, įtvirtintomis kituose teisės aktuose.

Bendrosios nuosavybės teisės garantijos Konstitucijoje įtvirtintos 23 ir 46 straipsniuose Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnis įtvirtina svarbias nuosavybės teisės garantijas. Konstitucijos 23 straipsnyje nustatyta:

Nuosavybė neliečiama.

Nuosavybės teisės saugo įstatymai.

Nuosavybė gali būti paimama tik įstatymo nustatyta tvarka visuomenės poreikiams ir teisingai atlyginama.

Interpretuojant Konstitucijos 23 straipsnyje įtvirtintą nuosavybės teisės principą, svarbūs yra šie aspektai: **nuosavybės neliečiamumas; nuosavybės teisės įstatyminė apsauga; galimybė riboti nuosavybės teisę visuomenės poreikiams.**

Remdamasis Konstitucijos 23 straipsnio 1 dalimi, Konstitucinis teismas išskyrė teisę į nuosavybę kaip vieną svarbiausių žmogaus prigimtinių teisių. Ši konstitucinė teisė yra

⁹³ European Commission for democracy through law: [http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL\(2004\)012-e.asp#_ftn6](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL(2004)012-e.asp#_ftn6) [prisijungimo laikas: 2008 09 24]

⁹⁴ Konstitucinio Teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas // Valstybės žinios. Nr. 42-771.

⁹⁵ R. Svetikaitė Nuosavybės teisių atkūrimas – Konstitucijos garantuojama vertybė // Teisė. 2006, t. 60. P. 145

neatsiejama nuo konstitucinio teisinės valstybės principo. Nuosavybės neliečiamumas įtvirtina savininko, kaip subjektinių teisių į turtą turėtojo, teisę reikalauti, kad kiti asmenys, taip pat ir valstybė, nepažeistų jo nuosavybės teisių, kartu ir valstybės pareigą ginti bei saugoti nuosavybę nuo neteisėto kėsینimosi į ją.⁹⁶

Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta pamatinė nuosavybės instituto taisyklė, kad nuosavybės teisės yra ginamos įstatymais. Visi kiti teisės aktai nuosavybės teisių reguliavimo srityje turi atitikti įstatymus⁹⁷, valstybė turi priedermę leisti įstatymus ir jais remdamasi ginti nuosavybę. Tuo tikslu sukuriama teisės normų sistema, kurios uždavinys - ginti ir saugoti nuosavybės teisę nuo pažeidimų. Svarbiausias tokios įstatymų sistemos kūrimo principas - jos elementų nuosavybės apsaugai skirtų teisės normų suderinimas, esamų ir galimų prieštaravimų ginant nuosavybės teises pašalinimas.⁹⁸ Taigi Konstitucinis teismas aiškindamas įstatymine nuosavybės teisės garantiją, Įstatymų leidėjui nustato atitinkamas gaires ir siektinus tikslus.

Iš Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalies išplaukia galimybė riboti nuosavybės teisę - paimti nuosavybę visuomenės poreikiams. Tokį apribojimą gali sąlygoti ir turto pobūdis, ir visuomenei svarbus interesas.⁹⁹ Visuomenės poreikių sąvoka Konstitucijoje nėra atskleista. Konstitucinis Teismas konstatavo, kad Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalyje nurodyti visuomenės poreikiai tai - visos visuomenės ar jos dalies interesai, kuriuos valstybė, vykdydama savo funkcijas, yra konstituciškai įpareigota užtikrinti ir tenkinti, tai visuomet konkretūs ir aiškiai išreikšti visuomenės poreikiai konkrečiam nuosavybės objektui¹⁰⁰ Teismas atkreipė dėmesį ir į tai, kad visuomenės poreikių sąvokos turinys yra kintamas atsižvelgiant į visuomenės ekonominę, socialinę raidą.¹⁰¹ Kita vertus, Konstitucija viešojo intereso nelaiko vertybe per se. Pripažįstama šių interesų pusiausvyra, nes „ne tik viešasis, bet ir asmeninis interesas yra konstitucinės vertybės.“¹⁰² Iš Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalies išplaukia ir kita konstitucinė nuosavybės teisės garantija - teisingo atlyginimo už paimtą nuosavybę imperatyvas.¹⁰³ Valstybė negali nustatyti tokių kompensavimo būdų ir dydžių, kurie visuomenei ir valstybei būtų finansiškai nepakeliami, uždėtų visuomenei neproporcingai didelę finansinę naštą, galėtų sukelti socialinę

⁹⁶ Konstitucinio teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 42-771.

⁹⁷ Konstitucinio teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 17-419.

⁹⁸ Konstitucinio teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 7-116.

⁹⁹ Konstitucinio teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 40-977.

¹⁰⁰ Konstitucinio teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 30-938.

¹⁰¹ Konstitucinis teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 24-1004

¹⁰² R. Svetikaitė Visuomenės poreikis kaip nekilnojamojo turto išpirkimo sąlyga // Teisė. 2007, t. 63. P. 89

¹⁰³ Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 24-1004

įtampą ir priešpriešą. Pagal Konstitucijos 23 straipsnį, teisingas atlyginimas už ekspropriuotą nuosavybę yra toks, kuris yra lygiavertis paimamai nuosavybei.¹⁰⁴

Taigi Konstitucijos 23 straipsnio 1 ir 2 dalyse formuluojamas pozityvias garantijas įtvirtinančiomis normomis, o straipsnio 3 dalis leidžia valstybei paimti nuosavybę, laikantis šios straipsnio nuostatų.

Konstitucija tiesiogiai nenumato galimybės taikyti kitokius nuosavybės teisės ribojimus¹⁰⁵, tačiau tai išplaukia iš Konstitucinio teismo jurisprudencijos: „nei Konstitucija, nei galiojanti kitų įstatymų sistema, nei visuotinai pripažintos tarptautinės teisės normos nepaneigia galimybės įstatymais nustatytais sąlygomis ir tvarka nusavinti turtą arba apriboti jo valdymą, naudojimą ar disponavimą juo“.¹⁰⁶ Šie ribojimai dažniausiai aiškinami Konstitucijos 28 straipsnio pagrindu¹⁰⁷, kuris dažnai naudojamas kaip bendras asmens teisių ribojimo pagrindas. Reikėtų sutikti su E. Švilpaitė (2005), jog šis straipsnis neturėtų būti laikomas bendrąja asmens teisių ribojimo norma, kadangi įtvirtina asmens subjektinių teisių įgyvendinimo ribas, kurios atitinkamai gali sutapti su valstybės nustatomais apribojimais. Tuo tarpu valstybė dažnai, ypač nuosavybės teisės srityje, ženkliai peržengia šias ribas ir daug labiau apriboja privačios nuosavybės teisės įgyvendinimo galimybes, nustatydamą pozityvius elgesio ar susilaikymo nuo jo įpareigojimus savininkui.¹⁰⁸ Nesant konkretaus konstitucinio nuosavybės teisės ribojimo (ne nusavinimo) pagrindo, Konstitucinis teismas juos išveda iš bendrųjų teisės principų, Europos žmogaus teisių teismo ir užsienio šalių teismų jurisprudencijos: „<...> apribojimai yra galimi, jeigu atitinka dvi sąlygas: 1) yra teisėti ir 2) būtina reikalingi demokratinėje visuomenėje“¹⁰⁹ Tai iliustruoja konstitucinis ginčas, kilęs dėl Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo (Valstybės žinios // 2002, Nr. 65-2634), kuriuo savininkui galimybė uždrausti kitiems asmenims medžioti jam priklausančioje žemėje buvo suteikta tik vienu atveju - jeigu medžioklės metu žemės ūkio pasėliams arba miškui bus daroma žala. Savininko teisės, pagal suinteresuotų asmenų paaiškinimus, Konstituciniam teismui, konkuravo su visuomenės poreikiu - medžiojamųjų

¹⁰⁴ Konstitucinio Teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas//Valstybės žinios. Nr. 24-1004

¹⁰⁵ Plg. Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 str.: „<...> išdėstytos nuostatos jokių būdu neturi riboti valstybės teisės leisti įstatymus, kokių jai reikia, kad galėtų kontroliuoti, ar nuosavybė naudojama remiantis visuomenės interesais arba kad garantuotų mokesčių, kitų rinkliavų ir baudų mokėjimą“

¹⁰⁶ Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr.181-6708

¹⁰⁷ Įgyvendindamas savo teises ir naudodamasis savo laisvėmis, žmogus privalo laikytis Lietuvos Respublikos Konstitucijos ir įstatymų, nevaržyti kitų žmonių teisių ir laisvių. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992. Nr. 33-1014.

¹⁰⁸ Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005. P. 197

¹⁰⁹ . Konstitucinio teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 15-315.

gyvūnų apsauga ir racionaliu jų naudojimu. Konstitucinis teismas pripažino, kad toks reguliavimas prieštarauja Konstitucijai: „<...> Įstatymo norma ta apimtimi, kuria nenumatyta privačios žemės sklypo savininko teisė nevaržomai uždrausti medžioti jam priklausančioje žemėje ne tik jeigu medžioklės metu žemės ūkio pasėliams arba miškui bus daroma žala, bet ir visais kitais atvejais, prieštarauja Lietuvos Respublikos Konstitucijos 23 straipsnio 1 ir 2 dalims“. Prieštaraujančia Konstitucijos 23 straipsnio 1 ir 2 dalims buvo pripažinta ir to paties Įstatymo nuostata, įtvirtinanti savininko leidimo medžioti bendrąją prezumpciją (medžioti galima, kol atitinkama tvarka nebus pareikštas savininko draudimas).¹¹⁰ Taigi Valstybė, įpareigodama tam tikrus teisinių santykių subjektus atitinkamai veikti arba susilaikyti nuo tam tikrų veiksmų, yra saistoma Konstitucijoje įtvirtintų teisingumo, protingumo bei proporcingumo principų. Tokios pat nuomonės laikosi ir Respublikos Prezidentas dekretu atmetęs Seimo pasiūlytas Medžioklės įstatymo pataisas, motyvuodamas tuo, kad Seimas neatsižvelgė į Konstitucinio teismo išaiškinimą, ir įstatymu nepanaikino nuosavybės teisės ribojančios nuostatos.¹¹¹

Konstitucijos 46 straipsnyje yra įtvirtintos pagrindinės vertybės, kuriomis grindžiamas šalies ūkis.¹¹² Konstitucinis Teismas yra konstatavęs, kad visos Konstitucijos 46 straipsnio dalys yra skirtos pirmiausia privačios nuosavybės šalies ūkyje įtvirtinimui bei stiprinimui.¹¹³ Ši nuostata neabejotinai įtvirtina privačios nuosavybės prioritetą ekonominiame gyvenime. Teismas taip pat konstatavo, kad 46 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtinta valstybės priedermė remti privačia nuosavybės teisė pagrįstas visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Ši nuostata suponuoja ir valstybės institucijų, pareigūnų pareigą jokiais savo sprendimais ar veiksmais netrukdyti reikštis ir plėtotis asmenų iniciatyvai, nežlugdyti jų ūkinių pastangų ir neužkirsti joms kelio, jeigu ši iniciatyva ar ūkinės pastangos nėra žalingos visuomenei, net jei jų naudingumas visuomenei nėra akivaizdus. Bet kokie valstybės institucijų ar pareigūnų, taip pat savivaldybių institucijų ir pareigūnų, sprendimai ar veiksmai, kuriais neleidžiama reikštis, plėtotis asmenų

¹¹⁰ Konstitucinio teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 48-2133

¹¹¹ Lietuvos Respublikos Prezidento 2006 m. rugpjūčio 3 d. dekretas Nr. 707 Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7, 8, 11, 13, 22 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo grąžinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti // Valstybės žinios. 2006, Nr.86-3355.

¹¹² 46 straipsnis: Lietuvos ūkis grindžiamas privačios nuosavybės teise, asmens ūkinės veiklos laisve ir iniciatyva. Valstybė remia visuomenei naudingas ūkines pastangas ir iniciatyvą. Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei. Įstatymas draudžia monopolizuoti gamybą ir rinką, saugo sąžiningos konkurencijos laisvę. Valstybė gina vartotojo interesus. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.

¹¹³ Konstitucinio Teismo 1998 spalio 27 nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 95-2642.

iniciatyvai, užkertamas kelias tam tikroms ūkinėmis pastangoms, turi būti tvirtai pagrindžiami atitinkamos iniciatyvos ar ūkinių pastangų žalingumu visuomenei.¹¹⁴

46 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta nuostata, kad „Valstybė reguliuoja ūkinę veiklą taip, kad ji tarnautų bendrai tautos gerovei“. Šiuo atveju galima neabejotinai teigti, kad leidžiamas valstybės ūkinės veiklos reguliavimas apima apribojimų nuosavybei nustatymą. Tuo labiau, kad Konstitucijos 46 straipsnio 2 dalis nustato konstitucines prielaidas diferencijuotam ūkinės veiklos teisiniam reguliavimui, kurios pagrindinis kriterijus – bendra tautos gerovė. Atsižvelgiant į nuolat vystomą Konstitucinio Tesimo praktiką, kurioje nuosavybės ribojimai aiškinami tik ad hoc, tai galėtų būti įvardijama kaip speciali, ribojimus nustatanti, konstitucinė norma.

Iš konstitucinių garantijų turinio analizės galima daryti išvadą, kad nuosavybės teisė yra reliatyvi. Konstitucinio teismo jurisprudencijoje šiuo metu ypač akcentuojamas įpareigojantis nuosavybės pobūdis, socialinė funkcija. Konstitucijos 23 straipsnio kontekste teisine kategorija „nuosavybė“ apibūdinami tie objektai, kurie paprastai atskirose teisės šakose net neasocijuojami su nuosavybe. Pavyzdžiui, valstybės suteikiamų teisių į pensiją gynimas turi būti vykdomas konstitucinės nuosavybės teisės garantijos pagrindu, kai tuo tarpu nė viena teisės šaka tiesiogiai nesuteikia asmenims galimybės apginti valstybės suteiktą teisę gauti pensiją kaip nuosavybės teisę nuo jos vienašališko atėmimo ir apribojimo. Konstitucijos nuostatos įgalina valstybę riboti nuosavybės teisę, tačiau tai nereiškia, jog atveriamos bet kokios galimybės ją varžyti. Apribojimų galimybę galima išvesti iš Konstitucijos 46, 47, 54 straipsnių, juos galėtume įvardyti kaip specifinius nuosavybės teisės apribojimus. Tačiau šių normų pernelyg bendras pobūdis niekuomet neleidžia iki galo tiksliai nubrėžti nuosavybės neliečiamumo ribų. Tokia situacija yra gan problematiška, kadangi nesant konkrečių nuosavybės teisės ribojimo konstitucinių pagrindų, tiek Įstatymų leidėjas, tiek teismai turi vadovautis Konstitucinio teismo jurisprudencija ar Žmogaus teisių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo aiškinimu EŽTT praktikoje. Tai mažina nuosavybės teisės konstitucinių garantijų efektyvumą. Reikėtų sutikti su E. Švilpaitės (2005), nagrinėjusios nuosavybės ribojimų pagrindus, nuomone, kad Konstitucijoje turėtų būti įtvirtinti aiškūs nuosavybės ribojimo pagrindai arba bent įtvirtinti įstatyme.¹¹⁵

¹¹⁴ E. Kūris Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė: Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras // Jurisprudencija. 2005, t. 64 (56). P. 60.

¹¹⁵ E. Švilpaitė siūlo tokią Konstitucijos 23 str. pataisą:

Nuosavybės teisės yra saugoma Konstitucijos ir įstatymų

Nuosavybė įpareigoja. Nuosavybės teisės gali būti apribojama tik įstatymu ir tik esant pagrįstam visuomenės interesui. Iš nieko negali būti paimta nuosavybė, išskyrus įstatymo nustatytus atvejus visuomenės interesais. Mokesčiai neturi sąlygoti nepagrįsto faktinio nuosavybės paėmimo.

Ribojant nuosavybės teisę ar ją nusavinant turi būti vadovaujamasi būtinumo ir proporcingumo principais. Nuosavybės paėmimo ir apribojimų, prilygstančių faktiniam nuosavybės paėmimui, atvejais turi būti teisingai atlyginama. Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005.

2.3.2. Nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos įstatymuose

Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalies nuostata, kad nuosavybės teisę saugo įstatymai, reiškia, jog yra garantuojama įstatyminė subjektinių nuosavybės teisių apsauga. Esminę įtaką nuosavybės teisinių santykių reglamentavimui turi Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (toliau – Civilinis kodeksas), kuris nustato pagrindinius šių santykių reguliavimo principus. Rengiant Civilinį kodeksą buvo siekiama priderinti nuosavybės (ir apskritai daiktinių) teisinių santykių reguliavimą prie iš esmės pasikeitusių ekonominių sąlygų, sudaryti kiek įmanoma platesnes savininko ir kitų daiktinių teisinių santykių subjektų teisių įgyvendinimo galimybes, užtikrinti tų teisių apsaugą ir gynimą.¹¹⁶

Civilinio kodekso 1.2 straipsnis atkartoja kai kuriuos konstitucinius principus, kurių vienas svarbiausių nuosavybės teisės reglamentavimui – nuosavybės neliečiamumo principas. Taip pat reikia pažymėti, kad šiame straipsnyje įvardyti ir kiti civiliniams teisiniams santykiams, taip pat ir nuosavybės teisei, aktualūs principai – subjektų lygiateisiškumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius teisinius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumų piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos.¹¹⁷ Nuosavybės neliečiamumo principo turinį atskleidžia Civilinio kodekso 4.37, 4.39, 4.66 – 4.67, 4.93 ir 4.94, 4.100 – 4.102 straipsniai. Reikia pažymėti, kad Civilinio kodekso 1.2 straipsnio 2 dalyje yra įtvirtintas labai svarbus principas, kad civilines teises gali apriboti tik įstatymai ar įstatymų pagrindu – teismas, jeigu toks apribojimas būtinas viešajai tvarkai, geros moralės principams, žmonių sveikatai ir gyvybei, asmenų turtui, jų teisėms ir teisėtiems interesams apsaugoti. Nuosavybės teisės reglamentavime tai atitinka ir konstitucinį nuosavybės teisės neliečiamumo principą, kuris reiškia, kad nuosavybės teisės apsaugą ir gynimą užtikrina įstatymas, o nuosavybės teisė gali būti paimama tik įstatymo nustatytais atvejais.¹¹⁸ Civilinio kodekso 4.100 str. papildomai aiškiai yra nustatytas principas, kad paimti daiktą ar kitą turtą, priklausantį asmeniui privačios nuosavybės teise, visuomenės poreikiams leidžiama tik išimtiniais atvejais ir tik įstatymų nustatyta tvarka.

¹¹⁶ Žr. V. Pakalniškis Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje // Jurisprudencija. 2005, t. 71 (63); V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20)

¹¹⁷ Kodekso 1.2 str. 1 d.: Civiliniai santykiai reglamentuojami vadovaujantis jų subjektų lygiateisiškumo, nuosavybės neliečiamumo, sutarties laisvės, nesikišimo į privačius santykius, teisinio apibrėžtumo, proporcingumo ir teisėtų lūkesčių, neleistinumų piktnaudžiauti teise ir visokeriopos civilinių teisių teisminės gynybos principais. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas// Valstybės žinios. 2000. Nr. 74

¹¹⁸ Lietuvos laisvosios rinkos institutas Studija „Nuosavybės teisių apsauga ir valstybės ekonominių sankcijų politika“2003.Interaktyvus: http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/studija_nuosavybes_teisiu_apsauga_ir_valstybes_ekonominiu_san_kciju_politika/1857

Nuosavybės teisės reglamentavimas yra aktualus tiek fiziniams, tiek juridiniams asmenims. Pagal Civilinio kodekso 2.74 straipsnį privatieji juridiniai asmenys gali turėti ir įgyti bet kokių civilinių teisių ir pareigų, išskyrus tų, kurioms atsirasti reikalingos fizinio asmens savybės. Civilinis kodeksas juridinius asmenis nuosavybės teisiniuose santykiuose prilygina fiziniams asmenims.¹¹⁹ Taigi Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas atitinka Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio nuostatą, „kad kiekvienas fizinis ar juridinis asmuo turi teisę disponuoti savo nuosavybe“.

Reikia pastebėti, kad vis labiau plėtojantis visuomeniniams santykiams, pastebima ryškesnė tendencija riboti nuosavybės teisę viešųjų interesų pagrindu. Civilinio kodekso 4.93 straipsnyje yra nustatyta, kad niekas neturi teisės paimti iš savininko nuosavybę prievarta, išskyrus įstatymų nustatytus atvejus. Šiuo atveju valstybės nuosavybės teisės atsiradimo pagrindai tuo pačiu tampa kito asmens nuosavybės praradimo pagrindais.¹²⁰ Valstybės teisę paimti (nusavinti) privačią nuosavybę visuomenės poreikiams detalizuojama Civilinio kodekso 4.67 str., 4.93 str. 2 d. ir 4 d., 4.100 – 4.105 straipsniuose. Iš Civilinio kodekso 4.100 str. galima daryti išvadą, kad atvejus, patenkančius į visuomenės poreikio sampratą, turėtų apibrėžti konkretūs įstatymai, reglamentuojantys nuosavybės paėmimą. Panaši nuostata įtvirtinta ir Kodekso 4.66 straipsnyje: valstybei paimti daiktą iš savininko visuomenės poreikiams teisingai atlyginant, taip pat valstybei neatlygintinai paimti daiktą, kaip sankciją už teisės pažeidimą, leidžiama tik įstatymų numatytais atvejais ir tvarka. Taigi Civilinis kodeksas nuosavybės paėmimo klausimų reglamentavimą nukreipia į viešosios teisės reguliavimo sritį.

Pagal Civilinio kodekso 4.93 straipsnio 1 dalį Lietuvos Respublika garantuoja visiems savininkams vienodą teisių apsaugą. Iš šio bendrojo principo, kyla savininko ir sąžiningo įgijėjo teisių į daiktą konkurencija taikant Civilinio kodekso 4.96 straipsnį.¹²¹ Ši problema yra pasiekusi ir konstitucinio ginčo lygmenį. Konstitucinis teismas, nustatė, kad „<...> pagal Konstituciją savininkas turi teisę susigražinti savo turtą, prarastą dėl kito asmens (kitų asmenų) padaryto

¹¹⁹ Viešųjų juridinių asmenų teisnumo reglamentavimas yra šiek tiek kitoks ir yra susietas su jų steigimo dokumentais ir veiklos tikslais. – aut. past.

¹²⁰ Lietuvos laisvosios rinkos institutas Studija „Nuosavybės teisių apsauga ir valstybės ekonominių sankcijų politika“2003.Interaktyvus: http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/studija_nuosavybes_teisiu_apsauga_ir_valstybes_ekonominiu_san_kciju_politika/1857

¹²¹ 4.96 1. Jeigu kilnojamas daiktas atlygintinai įgytas iš asmens, kuris neturėjo teisės jo perleisti nuosavybėn, ir įgijėjas to nežinojo ir neturėjo žinoti (sąžiningas įgijėjas), tai savininkas turi teisę išreikalauti šį daiktą iš įgijėjo tik tuo atveju, kai daiktas yra savininko ar asmens, kuriam savininkas buvo perdavęs jį valdyti, pamestas, arba iš kurio nors iš jų pagrobtas, arba kitaip be jų valios nustojo būti jų valdomas. Šiuos reikalavimus savininkas gali pareikšti per trejus metus nuo daikto praradimo momento. 2. Iš sąžiningo įgijėjo negali būti išreikalautas nekilnojamas daiktas, išskyrus atvejus, kai savininkas tokį daiktą prarado dėl kitų asmenų padaryto nusikaltimo. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas// Valstybės žinios. 2000, Nr. 74

nusikaltimo; ši jo teisė yra svarbi konstitucinė nuosavybės teisių apsaugos garantija.¹²² <...> Atskleidžiant savininko sampratą nuosavybės teisę įgyjančio asmens aspektu, savininku laikytinas asmuo, kuris nuosavybės teisę teisėtai įgijo vienu iš Civiliniame kodekse nustatytų jam neprieštaraujančių pagrindų (Kodekso 4.47 str.). Nuosavybės teisę pagal Civilinio kodekso 4.48 straipsnio 1 dalį gali perduoti tik pats savininkas arba savininko įgaliotas asmuo. Vadinasi, tais atvejais, kai daiktas yra įgyjamas be savininko valios, išskyrus tam tikrus Civiliniame kodekse numatytus atvejus, daikto įgijimas pats savaime nereiškia ir nuosavybės teisės į tą daiktą atsiradimo, t. y. asmuo, įgijęs daiktą (įgijėjas), netampa to daikto savininku, o tik tampa faktiniu šio daikto valdytoju.¹²³ Galima sutikti su šia Konstitucinio teismo pozicija, nes Konstitucijos 23 straipsnyje yra įtvirtintas nuosavybės neliečiamumo principas, kuris būtų paneigtas, jeigu, savininkui praradus turtą dėl kito asmens (kitų asmenų) padaryto nusikaltimo, savininko nuosavybės teisės nebūtų ginamos. Kai turtą savininkas praranda dėl kito asmens (kitų asmenų) padaryto nusikaltimo, tai nereiškia, kad jis praranda nuosavybės teises, ir nereiškia, kad asmuo, įgijęs tokį turtą, tampa jo savininku.¹²⁴

Nuosavybės apsaugos garantas yra Civilinio kodekso 6.271 straipsnio 1 dalis, kuri sako, kad: „žalą, atsiradusią dėl valstybės valdžios institucijų neteisėtų aktų, privalo atlyginti valstybė iš valstybės biudžeto nepaisydama konkretaus valstybės tarnautojo ar kito valstybinės valdžios institucijos darbuotojo kaltės“. Kaltė gali pasireikšti valstybės institucijos darbuotojų veiksmais (neveikimu), pažeidžiančiais galiojančių įstatymų nuostatas. „Institucija“ turi būti suprantamas bet kuris viešosios valdžios subjektas (valstybės ar savivaldybės institucija, pareigūnas). Tokiai pozicijai pritaria K. Čilinskas (2004): „preziumuojama, kad valstybės kaltės klausimas, priėmus neteisėtą – Konstitucijai prieštaraujantį – teisės aktą, yra akivaizdus, todėl jo nereikia įrodinėti <...>“.¹²⁵ Tuo pripažįstama, kad asmenys, kurių nuosavybės teisė buvo pažeista valstybės institucijai priėmus (tam tikrais atvejais ir neįvykdžius pareigos priimti) neteisėtą teisės aktą gali ginti savo teises remdamiesi Civilinio kodekso 6.271 straipsniu. Iš Civilinio kodeksų normų galime spręsti, kad Kodeksas pripažįsta ir įtvirtina kompleksinę nuosavybės teisės apsaugos pobūdį, apimančią tiek privatinės, tiek viešosios teisės normas.

Lietuvos Respublikos Seimo priimtuose įstatymuose atsispindi valstybės politika, valstybės valdymo principai. Viena iš sričių, labiausiai galinčių pažeisti nuosavybės teisę, yra valstybės pasirinkta strategija mokesčių reguliavimo sferoje. Nepamirštant nuosavybės socialinės funkcijos

¹²² Konstitucinio teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas //Valstybės žinios. Nr. 126-4816

¹²³ Ten pat.

¹²⁴ Konstitucinio teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas //Valstybės žinios. Nr. 126-4816

¹²⁵ Čilinskas K. Teisė į nuosavybę, jos santykis su teise į socialinę apsaugą ir paramą. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje / Jočienė D., Čilinskas K. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2004. P. 101.

(lėšų surinkimas į valstybės biudžetą ir gerovės didinimas), vis dėlto reikėtų pabrėžti, kad valstybė negali nustatyti tokio mokesčių teisinio reguliavimo, kuris žymiai apsunkintų naudojimąsi nuosavybe ar netgi sukurtų situaciją, sąlygojančią faktinį jos netekimą. Mokestinėmis priemonėmis turi būti numatytas toks teisinis reguliavimas (tokia garantija), kad nebūtų ribojama privačių asmenų ūkinės veiklos laisvė, o būtų skatinama ūkinė veikla, sudarytos sąlygos jai plėstis.

Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymo 36 straipsnyje įtvirtintos mokesčių mokėtojo teisės¹²⁶ apsaugo savininką nuo vienašališko valstybės įsikišimo į naudojimąsi nuosavybės teise, todėl gali būti laikomos kaip nuosavybės teisės apsaugos garantijos. Tačiau būtina preciziškai laikytis Įstatymo 101 straipsnyje numatytą labiausiai nuosavybę varžančių turto areštą reglamentuojančių nuostatų, kad nekiltų prielaidų nepagrįstam nuosavybės suvaržymui.

Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme numatyta nekilnojamo turto išpirkimo iš asmenų, turinčių teisę į nuosavybės teisių atkūrimą, galimybė.¹²⁷ Tačiau kitaip, nei prieš tai galiojusiose jo redakcijose, atsisakyta tiesioginės nuorodos į abstrakčią valstybės reikmių sąvoką, pereinant prie konkrečių išlikusio nekilnojamo turto išpirkimo atvejų išvardijimo.¹²⁸ Aiškaus sąrašo, kada nuosavybė gali būti išperkama įtvirtinimas įstatyme vertintinas kaip įstatyminė nuosavybės teisės neliečiamumo garantija. Tačiau šis Įstatymas yra bene daugiausiai kartų keistas teisės aktas (šiuo metu galioja devyniolikta Įstatymo redakcija), dėl jo nuostatų konstitucingumo penkis kartus kreiptasi į Konstitucinį teismą. Atsižvelgiant į tai, kad nuosavybės teisių atkūrimas vertintinas kaip konstitucinė nuosavybės teisės garantija, galima konstatuoti, jog tokiu reguliavimu yra pažeistas teisinio tikrumo principas.

¹²⁶ Pvz., reikalauti laiku gražinti (įskaityti) mokesčio permokas; reikalauti atlyginti neteisėta mokesčių administratoriaus veika padarytą turtinę ir neturtinę žalą ir kt. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 63 - 2243

¹²⁷ Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 65-1558

¹²⁸ žr. Įstatymo 12, 13, 14, 15 straipsnius. – aut. past.

Teise į nuosavybės apsaugos įgyvendinimą taip pat galima vadinti *Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymą*¹²⁹ Šiuo įstatymu valstybė atkuria jame nurodytų asmenų teises į savo nuosavybę – buvusios okupacinės valdžios nusavintus piniginius indėlius.

Žemės paėmimo visuomenės poreikiams atveju, visuomenės poreikiai yra apibrėžti *Lietuvos Respublikos Žemės įstatymo* 45 straipsnyje, kuriame yra numatyti žemės paėmimo visuomenės poreikiams pagrindai, t.y. įtvirtinama įstatyminė visuomenės poreikių samprata žemės paėmimo teisiniuose santykiuose.¹³⁰ Žemės paėmimo atveju, sklypo savininkui yra atlyginama paties žemės sklypo, taip pat jo priklausinių ir jame esančių statinių bei sodinių vertė pinigais, kuri nustatoma pagal tuo laiku ir toje vietoje esančią rinkos kainą. Jeigu privačią žemę nuomojo ir naudojo kitas asmuo, kuris nuosavybės teise turėjo pastatytus arba statomus statinius ir sodinius, jam taip pat atlygintina tų statinių ir sodinių vertė, taip pat jų perkėlimo ir kiti atsiradę nuostoliai. Žemės sklypo savininko sutikimu jam gali būti atlyginama ir suteikiant nemokamai lygiavertį žemės sklypą toje vietovėje. Privačios žemės sklypo savininkui ar nuomotojui taip pat turi būti atlyginti ir nuostoliai, atsiradę dėl žemės sklypo paėmimo. Šie nuostoliai yra apibrėžiami taip, kaip tai pateikia Civilinis kodeksas: negautos pajamos, turėtos išlaidos ir pan. Pavyzdžiui, jei išperkama žemės ūkio paskirties žemė, jos savininkui arba naudotojui atlyginami vadinamieji žemės ūkio gamybos nuostoliai: trąšų, sėklos, nuimto derliaus vertė, etc.¹³¹ Galima teigti, kad Žemės įstatymu yra įtvirtintos tokios nuosavybės teisės garantijos: įstatyme nurodyti žemės paėmimo iš savininkų ir naudotojų visuomenės poreikiams atvejai yra išsamūs ir negali būti aiškinami plečiamai; Įstatymas detalizuoja jau anksčiau minėtą bendrąją konstitucinę teisingo atlyginimo nuostatą.

Iš auščiau minėtų įstatymų nuostatų, susijusių su nuosavybės teisės garantijomis paimant nuosavybę visuomenės poreikiams, analizės galime teigti, kad juose suformuluoti „visuomenės poreikiai“ atitinka visuomenės poreikių sampratą, traktuojamą taikant Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą, taip pat Konstitucinio teismo jurisprudencijoje suformuluotą koncepciją. Tačiau svarbu, kad įstatymuose būtų reglamentuota labai aiški nuosavybės paėmimo procedūra ir kad ji būtų praktiškai taikoma kaip įmanoma greičiau priimant sprendimą dėl nuosavybės paėmimo išsprendžiant kitus su tuo susijusius klausimus.

Kraštutinė ir radikali nuosavybės gynimo priemonė yra baudžiamieji įstatymai. *Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas*¹³² (toliau – Baudžiamasis kodeksas), saugodamas nuosavybę

¹²⁹ Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 58-1330

¹³⁰ Lietuvos Respublikos žemės įstatymo 45 str. // Valstybės žinios. 2004, Nr. 28-868

¹³¹ Monkevičius E. Žemės teisė. Vilnius : Justitia, 2006. P. 85 – 86

¹³² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741

nuo nusikalstamų kėsinių, apibrėžia, kokios veikos pripažįstamos nusikaltimais nuosavybei, ir nustato kriminalines bausmes. Nuosavybės teisė, turtiniai interesai yra daugelio nusikaltimų, kuriais kėsinama į kitus pagrindinius objektus – konstitucinę santvarką, valstybės tarnybą, ūkininkavimo tvarką, finansų ir kredito sistemą, papildomas objektas.¹³³ Kilus poreikiui suteikti nuosavybės teisės apsaugą teisėms, kurios paprastai nebuvo priskiriamos nuosavybės objektams, Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXVIII skyrius buvo pavadintas „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai nuosavybei, turtinėms teisėms ir turtiniams interesams.“ Turtas kaip nuosavybės objektas baudžiamojoje teisėje tradiciškai tapatinamas su materialiu ekonomine verte turinčiu daiktu.¹³⁴ Tai neabejotinai sukelia tam tikrų problemų nuosavybės teisės apsaugos funkcijos įgyvendinimui Baudžiamajame kodekse - susiaurinamas nuosavybės objektų apsaugos ratas. Kita vertus, baudžiamoji atsakomybė taikoma kaip ultima ratio priemonė, todėl toks turto traktavimas baudžiamojoje teisėje gali būti pateisinamas. Šiuo metu galiojančiame Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse, palyginti su pirmtaku, buvo atsisakyta bendrojo, t.y. viso arba dalies turto, kuris yra kaltininko nuosavybė, konfiskavimo.¹³⁵ Remiantis Baudžiamojo kodekso 93 straipsniu, konfiskuojamas gali būti tik tas turtas, kuris buvo nusikaltimo įrankis, priemonė ar nusikaltimo veiklos rezultatas. Nors turto konfiskavimas iš esmės prilygsta nuosavybės paėmimui, tai jokių būdu nereiškia, kad kartu su Baudžiamojo kodekso norma turėtų būti taikoma Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalis, numatanti visuomenės poreikių ir teisingo atlyginimo kriterijus. Ši Baudžiamojo kodekso norma traktuotina kaip nuosavybės ribojimų pagrindas pagal Konstitucinio teismo suformuluotus naudojimosi nuosavybe ribojimo kriterijus. Tai, kad konfiskuojamas gali būti tik tas turtas, kuris buvo nusikaltimo įrankis, priemonė ar nusikaltimo veiklos rezultatas, leidžia teigti, jog yra išlaikoma proporcinga pusiausvyra taikant šį suvaržymą. Toks negatyvus valstybės įsipareigojimas yra neatsiejamas nuo pozityvios jos pareigos užtikrinti realią ir veiksmingą nuosavybės teisių apsaugą ir gynimą, įskaitant nusikalstamu būdu įgyto turto ir lėšų identifikavimą, išaldymą, areštą, siekiant laiduoti civilinį ieškinį ir (ar) galimą turto konfiskavimą.¹³⁶

¹³³ Jovaišas K. Lietuvos Respublikos konstitucijos komentaras. Vilnius : Teisės institutas, 2000. P. 174.

¹³⁴ O. Fedosiukas Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20). P. 128

¹³⁵ G. Šulija Turtinių bausmių reforma naujajame Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija. 2004, t. 52 (44). P. 64.

¹³⁶ K. Jovaišas Nuosavybės teisės apribojimas žmogaus teisių apsaugos kontekste. // Teisės problemos. 2005, Nr. 9(49).

Taigi tiek Civilinis kodeksas, tiek kiti įstatymai detalizuoja Konstitucijoje ir Lietuvai privalomuose tarptautiniuose teisės aktuose tvirtintas nuosavybės teisės apsaugos garantijas. Įstatyminiame reguliavime ydinga tai, kad svarbūs nuosavybės teisės garantijų elementai, tokie kaip, atlyginimo už nuosavybės paėmimą tvarkos klausimai, reguliuojami ne įstatymu, bet poįstatyminiais teisės aktais. Įstatymuose įtvirtintų nuosavybės teisės garantijų efektyvumą silpnina svarbių nuosavybės teisės įgyvendinimui įstatymų nuostatų dažna kaita (pvz., daug kartų keistas Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas), įstatymų nuostatos, kurios pripažintos antikonstitucinėmis nėra pakeistos (Lietuvos Respublikos Medžioklės įstatymas, Lietuvos Respublikos Pensijų kaupimo įstatymas). Tai pažeidžia teisinio tikrumo, teistų lūkesčių, bei Konstitucijos 23 straipsnio 2 dalies nuostatą, kad nuosavybę gina įstatymai. Visi šie įstatyminio reguliavimo ypatumai neatitinka idealiai (pageidautinai) nuosavybės teisės garantijų sistemai keliamų kriterijų.

3. LIETUVOS RESPUBLIKOS TEISMŲ IR EUROPOS ŽMOGAUS TEISIŲ TEISMO VAIDMUO UŽTIKRINANT NUOSAVYBĖS TEISĖS GARANTIJŲ EFEKTYVUMĄ

3.1. Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo Teismo praktika

Lietuvos Aukščiausiasis teismas (toliau – Aukščiausiasis teismas) yra vienintelė kasacinė instancija, kuri vykdo ekstraordinarią bendrosios kompetencijos teismų sprendimų teisėtumo kontrolę. Į Aukščiausiąjį Teisimą kreipiamasi tik išimtiniais atvejais, bylos nagrinėjamos tik teisės taikymo aspektu. Aukščiausiojo Teismo, kaip kasacinio, paskirtis – per kasacinėse nutartyse suformuotus precedentus užtikrinti vienodą bendrosios kompetencijos teismų praktiką valstybėje, įgalinti numatyti konkretaus teisinio klausimo sprendimo teismines perspektyvas.

Lietuvos Aukščiausiasis teismas įsteigtas 1994 metų birželio 15 d. Jau po penkerių darbo metų vienoje iš nutarčių Teismas pateikia išsamią nuosavybės teisės apsaugos garantijos sampratą. 1999 m. rugsėjo 6 d. byloje nagrinėdamas nuosavybės teisės atkūrimo tvarkos ir įgyvendinimo sąlygas Teismas pabrėžė, kad „<...> nepakanka deklaruoti vienokį ar kitokį nuosavybės atkūrimo būdą. Pažeista nuosavybės teisė bus tinkamai ir realiai apginta tik tuo atveju, jeigu ji bus <...> realiai atkurta į visą išlikusį nekilnojamąjį turtą ar tą jo dalį, į kurią nuosavybės teisės atkūrimą garantuoja įstatymas“.¹³⁷ Toje pačioje byloje Teismas gana kategoriškai pasisakė dėl pažeistos nuosavybės teisės teisminės gynybos, kaip vienos iš svarbiausių nuosavybės teisės garantijų. Pagal bylos nagrinėjimo metu galiojusią tvarką,¹³⁸ ginčai dėl nuosavybės teisių atkūrimo visų pirma turėjo būti sprendžiami ikiteismine tvarka, todėl žemesnės instancijos teismas nutraukė dalį bylos konstatavęs, jog negali priimti sprendimo dėl nuosavybės teisės atkūrimo, nes teismui žinybingos bylos tik dėl sprendimų atkurti nuosavybės teisę teisėtumo. Aukščiausiasis teismas pripažino tokius motyvus netinkamais dėl to, kad „<...>žinybingumo apimtis tiesiogiai priklauso nuo teisės kreiptis į teismą teisminės gynybos apimties.“¹³⁹ Aukščiausiasis Teismas pabrėžė, kad „nuosavybės teisė yra viena pagrindinių žmogaus konstitucinių teisių<...>“. Anot Teismo, „bet kokios teisės, taip pat ir nuosavybės teisės realumas, priklauso nuo galimybės ją apginti efektyviais gynimo būdais. Pripažinus, kad pažeistos nuosavybės teisės negalima ginti teismine tvarka, kiltų abejonių, ar įstatymo pripažinta teisė atkurti pažeistą nuosavybės teisę yra reali“.¹⁴⁰ Aukščiausiasis Teismas šioje byloje taip pat rėmėsi ir Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija bei Europos žmogaus teisių teismo praktika: „tiek teisė kreiptis į teismą, tiek ir nuosavybės teisė

¹³⁷ Civilinė byla Nr. 3K-3-384/1999

¹³⁸ Reikia turėti omenyje, jog administraciniai teismai įkurti 1999m., o Vyriausiasis administracinis Teismas pradėjo veikti nuo 2001m. – aut. past.

¹³⁹ Ten pat.

¹⁴⁰ Ten pat.

yra vienos pagrindinių žmogaus teisių, kurias gina Konvencija <...> ginčas dėl vienos pagrindinių žmogaus teisių - nuosavybės teisės - turi būti žinybingas teismui <...> asmeniui, net ir neturinčiam fizinės galimybės naudotis ar disponuoti jam anksčiau priklausiusiu daiktu, turi būti suteikta teisė kreiptis į teismą dėl savo nuosavybės teisės į tą daiktą gynimo ir įgyvendinimo <...>“¹⁴¹ Taigi Aukščiausiasis Teismas pateikia svarius argumentus, įrodančius, kad nuosavybės teisės garantijų veikimas ir jų efektyvumas yra neatsiejamas su galimybe asmeniui ginti savo pažeistą teisę teisme.

2000 m. gruodžio 7 d. nutartyje Aukščiausiasis teismas pagrindžia nuosavybės teisės teisminės gynybos galimybę per nuosavybės, kaip absoliučios teisės pobūdį: „[nuosavybė] yra viena iš prigimtinių teisių, kuri dar vadinama absoliučia. Jos absoliutumas pasireiškia pirmiausia tuo, kad niekas šios teisės negali pažeisti, o savininkas gali ją ginti, reikšdamas reikalavimą bet kuriam asmeniui, kuris, jo manymu, į šią teisę kėsina, neišskiriant valstybės.“¹⁴² Atsižvelgiant į nuosavybės teisės absoliutų pradą, jos, kaip konstitucinės vertybės, įtvirtinimą, teisminė šios teisės gynyba turi būti visapusiška. Tai reiškia, kad teismas turi tikrinti sprendimo dėl nuosavybės teisių apribojimo teisėtumą ir pagrįstumą: „jeigu teisės suvaržomos ir ribojamos ne pagal įstatymus, tai vertintina kaip nuosavybės teisės pažeidimas, kuris pašalintinas, atstatant iki teisės pažeidimo buvusią padėtį“.¹⁴³ Reikia pažymėti, kad nuosavybės absoliutumą reikėtų suprasti būtent teisminės gynybos kontekste, o ne kaip draudimą valstybei nustatyti teisėtus, adekvačius ir visuomenės poreikiais paremtus ribojimus.

Nuosavybės teisiniuose santykiuose dalyvaujant valstybei/savivaldybei neretai iškyla teisingumo klausimas, kuris svarbus nuosavybės teisės teisminės gynybos kontekste. Pavyzdžiui, galima situacija, kai ieškovų keliamo ginčo faktinį pagrindą sudaro savivaldybės veiksmai, atlikti viešojo administravimo srityje, neteisėtumas. Įstatymai numato, kad ginčus dėl savivaldybės administravimo subjektų priimtų aktų ir veiksmai teisėtumo sprendžia administraciniai teismai.¹⁴⁴ 2006 m. gruodžio 8 d. nutartimi Specialioji teisėjų kolegija išsprendė, kad ginčas (ieškovai prašė įpareigoti atsakovą - savivaldybę nutraukti neteisėtus veiksmus, tiesiant kelią per jiems (ieškovams) nuosavybės teise priklausantį žemės sklypą) yra teisingas bendrosios kompetencijos teismui. Kolegija pažymėjo, kad ieškovų keliamo ginčo esmė yra savininko teisių apsauga bei gynimas, tai yra civilinio teisinio pobūdžio ginčas, kuris nagrinėtinas bendrosios kompetencijos teisme.¹⁴⁵ Taigi tokiu atveju, kai faktinį ieškinio pagrindą sudaro tiek atitinkamų viešojo administravimo subjekto veiksmai teisėtumo patikrinimas, tiek ir

¹⁴¹ Civilinė byla Nr. 3K-3-384/1999

¹⁴² Civilinė byla Nr. 3K-7-1209/2000

¹⁴³ Ten pat.

¹⁴⁴ Lietuvos Respublikos administracinių bylų teisenos įstatymo 15 str. // Valstybės žinios. 1999, Nr. 13-308

¹⁴⁵ Specialiosios teisingumo kolegijos 2006m. gruodžio 8 d. nutartis. Procesinio sprendimo kategorija 94.5(S)

savininko teisių apsauga bei gynimas, byla bus nagrinėjama bendrosios kompetencijos, kaip platesnės pagal savo pobūdį, teismuose.

Asmenys reikšdami ieškinius dėl nuosavybės teisės gynimo remiasi Konstitucijos 23 straipsniu ir Civilinio kodekso 4.93 straipsnio 2, 3 dalimis bei Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu prašydami pripažinti jų nuosavybės teisės pažeidimą ir taikyti atitinkamą pažeistų teisių gynimo būdą. Tačiau šie teisiniai pagrindai ne visada būna teisiškai reikšmingi ar pagrįsti. 2005 m. gruodžio 21 d. nutartyje Aukščiausiajam Teismui teko konstatuoti, kad „<...> vienam iš bendraturčių padidinus bendrosios nuosavybės teise priklausančias patalpas ir teismo sprendimu atitinkamai padidinus to bendraturčio bendrosios dalinės nuosavybės dalį, tokiu teismo sprendimu iš atsakovės (kito bendraturčio) nebuvo atimta ir perduota ieškovui jos nuosavybės dalis, kadangi atsakovei sumažinta po rekonstrukcijos tenkanti idealioji bendrosios dalinės nuosavybės dalis, o ne jos faktiškai naudojamų patalpų plotas; taigi nebuvo pažeistos Konstitucijos 23 straipsnio ir Civilinio kodekso 4.93 normos. 2005 m. gruodžio 12 d. nutartimi Aukščiausiasis teismas nepripažino nuosavybės teisės neliečiamybės principo pažeidimo, kadangi ieškovas ginčijo įstatymo nuostatas, kurios 2005 m. kovo 16 d. Konstitucinio Teismo nutarimu buvo pripažintos neprieštaraujančiomis Lietuvos Respublikos Konstitucijai. 2005 m. lapkričio 30 d. Aukščiausiasis teismas nepripažino nuosavybės neliečiamumo principo pažeidimo, kuomet buvo ginčijamas servitutas, kaip pažeidžiantis naudojimąsi nuosavybės teise. Teismas konstatavo, kad: „servituto nustatymas neatima iš daikto savininko nuosavybės teisės, o tik ją suvaržo, nes suteikia teisę naudotis daiktu ir kitam asmeniui – servituto turėtojui <...> Pažymėtina, kad nuosavybė yra socialinis institutas ir ji negali tarnauti vien savininko interesams, ignoruojant kitų savininkų teisėtus interesus. Jeigu vieno asmens nuosavybės teisė yra kliūtis kitiems asmenims naudotis savo nuosavybės teise, tai viešasis interesas reikalauja, kad tokio savininko teisė būtų protingai ribojama. Servituto institutas leidžia užtikrinti protingą kelių skirtingų daiktų savininkų interesų pusiausvyrą“.¹⁴⁶ Taigi Aukščiausiasis teismas pabrėžia nuosavybės socialinės funkcijos svarbą ir siekia išlaikyti balansą tarp nuosavybės teisės neliečiamumo ir „įpareigojančios nuosavybės“ principų.

Visuotinai pripažintas teisingo atlyginimo principas taip pat ne kartą spęstas Aukščiausiojo Teismo praktikoje. Vertinant iš šių dienų perspektyvų, galima konstatuoti, kad Aukščiausiasis Teismo ne visada tinkamai atliko savo pareigą. Po anksčiau nagrinėtų bylų, kuriose Teismas gan išsamiai pasisakydavo dėl galimybės ir būtinybės ginti nuosavybės teisę (netgi tada, kai ji „įpareigoja“), civilinėje byloje Nr. 3K-7-146/2000 neapgynė ieškovės nuosavybės teisės – palikimu atitekusių kultūros vertybių, kurios iki tol buvo perleistos muziejui pagal tuomet galiojusį ir Konstitucinio Teismo neprieštaraujančiu pripažintą (1999 m. kovo 16 d.

¹⁴⁶ Civilinė byla Nr.3K-3-618/2005

nutarimas) Lietuvos Respublikos Muziejų įstatymą, kurio 5 straipsnio 2 dalis numatė, kad ankstesniems savininkams muziejinės vertybės negražinamos. Tiek Konstitucinis, tiek Kasacinis teismai inter alia konstatavo, kad įstatymų leidėjo valia nebuvo sureguliuoti kilnojamųjų vertybių išpirkimo valstybės poreikiams teisiai santykiai: „įstatymo leidėjas nenumato galimybės atkurti nuosavybės teisių į muziejinės vertybes, nes įstatymas dėl nuosavybės teisių atkūrimo į kilnojamąjį turtą yra nepriimtas, o Muziejų įstatymo 5 str. 2 d. imperatyviai nustato, kad muziejinės vertybės ankstesniems savininkams negražinamos.“¹⁴⁷. Manytina, kad šioje byloje Aukščiausiasis teismas galėjo (turėjo) pasisakyti dėl galimybės žemesnės instancijos teismams tiesiogiai taikyti Konstitucijos 23 str. 3 dalies nuostatas, numatančias, kad nuosavybė gali būti paimama visuomenės poreikiams už ją teisingai atlyginant. Tačiau išplėstinė teisėjų kolegija pasisakė tik tiek, kad ieškovė yra pareiškusi vindikacinį ieškinį, t.y. ji reikalauja grąžinti turtą iš neteisėto svetimimo valdymo, o reikalavimas atiteisti daikto vertę nėra vindikacinis reikalavimas, tai prievolinis teisinis reikalavimas atlyginti padarytą žalą (nuostolius). Toks reikalavimas, byloje nebuvo nurodytas, to prašoma tik apeliaciniame ir kasaciniuose skunduose <...> todėl tai išeina už ieškinio ribų <...>“.¹⁴⁸ Taigi Teismas iš esmės pasirėmė vien Konstitucinio Teismo nutarimu, kuris pripažino ginčijamo Įstatymo normos konstitucingumą, nors akivaizdžiai, ieškovės nuosavybės teisė buvo pažeista, ir buvo galimybė tiesiogiai taikyti Konstitucijos 23 straipsnio 3 dalį arba šį straipsnį visa apimtimi. Šiuo metu toks klausimas išsispręstų, tikėtina, lengvai, kadangi Muziejų įstatymo nuostata, nors Konstitucinio Teismo ir buvo pripažinta neprieštaraujanti Konstitucijai, yra pakeista, aiškiai suteikianti galimybę asmenims ginti nuosavybės teisę šiuo Įstatymu.¹⁴⁹

Vėlesnėse bylose Teismas sprendė teisingos kompensacijos principo taikymą. Šis principas detalizuojamas įstatymuose, kurie numato, kad savininkui turi būti atlyginama paimamo turto rinkos kaina. Kyla klausimas, kokia suma turi būti išmokėta, jei nuo sprendimo paimti turtą visuomenės poreikiams ir faktinio tokio sprendimo įvykdymo praėjo daug laiko, ir turto vertė žymiai išaugo? Atsakymą Aukščiausiasis teismas pateikė byloje Nr.3K–3–959/2002, kurioje nustatant kompensacijos dydį už paimamą visuomenės poreikiams nuosavybę, buvo vadovaujamas rinkos kaina, nustatyta savivaldybei priėmus sprendimus paimti atsakovei priklausančias patalpas. Teismas šioje byloje padarė išvadą, kad paimamo visuomenės

¹⁴⁷ Civilinėje byla Nr. 3K–7–146/2000

¹⁴⁸ Ten pat.

¹⁴⁹ Lietuvos Respublikos Muziejų įstatymo 8 straipsnio 1 dalis: Muziejų fondo vertybės ankstesniems savininkams negražinamos, išskyrus atvejus, kai jos muziejų fondui yra neteisėtai atitekusios po 1990 m. kovo 11 d., taip pat jei Lietuvos Respublikos tarptautinėse sutartyse numatyta kitaip. Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 59-2638.

poreikiams turto vertės padidėjimo rizika, laikotarpiu nuo sprendimo priėmimo iki faktinio šio turto paėmimo visuomenės poreikiams, tenka sprendimą priėmusiai institucijai.¹⁵⁰

2007 m. kovo 5 d. byloje Aukščiausiasis teismas sprendė nuosavybės teisės požiūriu gan įdomią teisinę situaciją: ieškovas (UAB) nurodė, kad bendrovės akcininkų susirinkimas nusprendė pritarti hidroelektrinių ant Nemuno upės statymo planui. Sprendimas neprieštaravo galiojantiems teisės aktams ir jis (ieškovas) pradėjo rengti reikiamą dokumentaciją, kurią pagal galiojančius teisės aktus jis privalejo atlikti savo lėšomis. Tačiau poveikio aplinkai vertinimo subjektai šios ataskaitos negalėjo išnagrinėti, nes Lietuvos Respublikos Seimas pakeitė Vandens įstatymo 14 straipsnio 3 dalį, kuria uždraudė statyti užtvankas Nemuno upėje. Ieškovas teigė, kad atlikti poveikio aplinkai vertinimo veiklos darbai ir rezultatas yra jo nuosavybė, o Seimui pakeitus Vandens įstatymo 14 straipsnio 3 dalį laikytina, kad valstybė paėmė iš jo nuosavybę visuomenės poreikiams tenkinti ir turėtų kompensuoti jo (ieškovo) patirtus nuostolius. Aukščiausiasis teismas nesutiko su tuo, kad ieškovo nuosavybės teisės buvo pažeistos, nes nuosavybė (atliktas tyrimas) nebuvo nusavinta („liko ieškovo žinioje). Aukščiausiasis teismas taip pat pasisakė, kad Seimo priimtas Vandens įstatymo 14 straipsnio pakeitimo įstatymas galbūt (pabraukta autorės) galėjo turėti įtakos ieškovo patirtiems nuostoliams. Spręsdami nuostolių atlyginimo klausimą pirmosios ir apeliacinės instancijų teismai konstatavo, kad yra visos reikalingos prielaidos atsakovo deliktinei civilinei atsakomybei atsirasti: Lietuvos Respublikos Apeliacinis teismas nustatė, kad įstatymų leidėjui uždraudus hidroelektrinių statybą ant Nemuno upės pažeistas ieškovo teisėtą lūkesčių principas ir jam padaryti nuostoliai turi būti atlyginti remiantis Civilinio kodekso 1.2 ir 1.5 str., 6.251 str. 1 d. Konstitucijos 46 str. Su tokia teismų išvada Aukščiausiojo teismo Civilinių bylų skyriaus teisėjų kolegija nesutiko, nes bylą nagrinėję teismai, Kolegijos nuomone, netinkamai aiškino ir taikė teisę, neatskleidė bylos esmės. Teismas atkreipė dėmesį, jog „<...>ieškinys pareikštas Civilinio kodekso 4.100 straipsnio 1 dalies pagrindu, o nagrinėjant bylą buvo įrodinėjama ir aiškinamasi dėl patirtų ieškovo nuostolių<...>“.¹⁵¹ Taip pat, kad Apeliacinės ir pirmosios instancijų teismai, nustatydami valstybės įvykdytą pažeidimą, t. y. tai, kad įstatymu uždrausta galimos hidroelektrinės statyba ir padaryta nuostolių ieškovui, nevertino to fakto, kad pagal galiojantį įstatymą nebuvo pašalintos sąlygos tyrimui, ar bus leidžiama tokia statyba pagal Poveikio aplinkai įstatymą, todėl apskūstus procesinius sprendimus panaikino ir bylą perdavė iš naujo nagrinėti pirmosios instancijos teismui. Galima pastebėti pasikeitusią gan drąsią Aukščiausiojo Teismo nuosavybės teisės

¹⁵⁰ Civilinė byla Nr. 3K-3-959/2002

¹⁵¹ Civilinė byla Nr. 3K-3-84/2007

gynimo strategiją lyginant ją su prieš tai apžvelgtomis bylomis. Teismas šioje byloje galėjo pasisakyti (tačiau nepasisakė), jog galima ir tokia teisinė situacija, kai valstybės veiksmai, kontroliuojant naudojimąsi nuosavybe, gali prilygti ir *de facto* nusavinimui (nuosavybė juridškai nepaimama, tačiau asmuo dėl tam tikrų valstybės veiksmų negali ja naudotis), kuris gali būti pateisinamas bendraisiais - Konstitucinio Teismo jurisprudencijoje suformuluotais - pagrindais ir/arba pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio pirmąją taisyklę. Teismas taip pat nesprendė nuosavybės teisės garantijų užtikrinimui ypač svarbaus teisėtų lūkesčių principo pažeidimo.

2008 m. spalio 6 d. Aukščiausiasis teismas nagrinėjo bylą, kuri buvo atnaujinta Europos žmogaus teisių teismo sprendimo prieš Lietuvos Respubliką pagrindu Ieškovas, remdamasis tuo, kad EŽTT pripažino Lietuvą pažeidus Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsnio garantuojamą nuosavybės teisę, prašė priteisti palūkanas, kurios nebuvo padengtos EŽTT sprendimu priteista kompensacija. Aukščiausiasis Teismas pagrindė nuosavybės teisės konstitucinių ir konvencinių garantijų svarbą bei įvertino jų sąveiką, „<...> Konvencija nesukuria naujų, atskirų nuo garantuotų Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, žmogaus teisių, tačiau užtikrina jų minimalius standartus ir tarptautines jų gynimo priemones <...>“¹⁵² Po minėto EŽTT sprendimo ieškovas prašė priteisti 220 543,25 Lt palūkanų iš valstybės, savo ruožtu, Aukščiausiasis teismas konstatavo, jog „EŽTT nepasisakius kokią konkrečiai sumą iš priteistos 25 000 eurų kompensacijos jis skyrė turtinei ir neturtinei ieškovo žalai atlyginti, vadovaujantis Civilinio kodekso 1.5 straipsnio 4 dalyje įtvirtintais teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principais, pažeista pareiškėjo nuosavybės teisė bus tinkamai apginta priteisus 100 000 Lt palūkanų sumą.“¹⁵³ Dėl to ankstesniais teismų sprendimais ieškovui iš valstybės priteistą palūkanų sumą (1616,60 Lt) padidino iki 100 000 Lt.

Taigi Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas, nors ne visada nuosekliai, tačiau daugeliu atveju pripažįsta nuosavybės teisės garantijų reikšmę realizuojant nuosavybės teisės teisminę gynybą; atkreipia dėmesį į nuosavybės socialinę funkciją, ir iš to išplaukiančią nuosavybės teisės ribojimo galimybę. Teismas nevengia remtis Lietuvos Respublikos Konstitucija, Konstitucinio Teismo jurisprudencija taip pat Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Pirmuoju protokolu) ir ją aiškinančia Europos žmogaus teisių teismo praktika.

¹⁵² Civilinė byla Nr. 3K-3-84/2007

¹⁵³ Ten pat.

3.2. Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo praktika

Asmenų galimybės pasinaudoti tiek tarptautiniuose, tiek nacionaliniuose teisės aktuose įtvirtintomis teisėmis ir laisvėmis priklauso nuo valstybės ir jai atstovaujančių valstybės institucijų, įstaigų ir kitų viešojo administravimo subjektų valios bei priimamų sprendimų. Nuosavybės teisės garantijų įgyvendinimui svarbu tai, kad Lietuvos Respublikos administraciniai teismai gali naudotis šiomis priemonėmis:

- Viešojo administravimo subjektų priimtų administracinių aktų, sprendimų, pažeidžiančių tarptautinių ir nacionalinių teisės aktų asmenims garantuojamas teisės ir laisvės, panaikinimas;
- Įpareigojimas viešojo administravimo subjektams atlikti veiksmus, kurie užtikrintų asmenų galimybę tinkamai pasinaudoti jiems garantuojamomis teisėmis ir laisvėmis;
- Turtinės ir neturtinės žalos, atsiradusios dėl viešojo administravimo subjektų neteisėtų veiksmų, kuriais pažeidžiamos garantuojamos teisės bei laisvės, atlyginimas.¹⁵⁴

Turbūt nenuostabu, kad didžiausia dalis su nuosavybės teise susijusių ginčijų yra dėl žemės atkūrimo teisių santykių. 2008 m. rugpjūčio 18 d. administracinėje byloje pareiškėjas J. T. pateikė apeliacinį skundą dėl Vilniaus apygardos administracinio teismo 2007 m. spalio 19 d. sprendimo administracinėje byloje pagal pareiškėjo skundą atsakovui Lietuvos Respublikos kultūros ministerijai, trečiuoju suinteresuotu asmeniu byloje dalyvaujant Trakų istorinio nacionalinio parko direkcijai, dėl sprendimų panaikinimo ir įpareigojimo atlikti veiksmus, t.y. įpareigoti atsakovą atkurti pareiškėjui nuosavybės teises natūra į jam tenkančią tėvo Z. T. ir senolės J. T. Užutrakio dvare, Trakų r. sav., išlikusio nekilnojamojo turto dalį (dešimt unikalių pastatų, kurie kartu sudaro visą dvaro kompleksą). Pareiškėjas nurodė, kad paduodamas prašymą dėl nuosavybės teisių atkūrimo jis išreiškė valią, kad nuosavybės teisės į nurodytą turtą būtų atkurtos natūra, o ginčo pastatai galėtų būti valstybės išperkami tik esant Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatyme (toliau - ir Atkūrimo įstatymas) įtvirtintoms sąlygoms.¹⁵⁵ Pareiškėjo nuomone, minėto Įstatymo nuostatas būtų galima taikyti tik trimis pastatams. Kiti pastatai yra buvę ir išliko ūkinės - komercinės paskirties, todėl galėtų būti valstybės išperkami tik esant dviem Atkūrimo įstatymo 14 straipsnyje numatytoms

¹⁵⁴Valančius V. Žmogaus teisių užtikrinimas administraciniuose teismuose taikant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Teisė besikeičiančioje Europoje/Ats. Red. S. Katuoka. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008. P. 505.

¹⁵⁵ Gyvenamieji namai, jų dalys, butai valstybės išperkami jeigu jie yra pertvarkyti į negyvenamąsias patalpas ir naudojami švietimo, sveikatos apsaugos, kultūros, mokslo reikmėms bei globos namams. Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 15 str. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios.1997, Nr. 65-1558

sąlygomis.¹⁵⁶ Pareiškėjo nuomone, darytina išvada, jog turtas jo įtraukimo į valstybės išperkamo turto sąrašą metu jau turi būti de facto ir de jure naudojamas kuriai nors iš įstatyme numatytų reikmių. Tuo tarpu, pateikta antstolio fikscija patvirtina, kad ginčo pastatai nėra naudojami jokioms kultūros, sveikatos apsaugos, mokslo reikmėms. Vyriausiasis administracinis teismas pripažino, kad ginčijamo įstatymo nuostatos yra imperatyvios, jų plečiamai aiškinti negalima ir, kai kurie ginčo pastatai stricto sensu neatitinka įstatymo keliamų nuosavybės išpirkimo sąlygų kriterijų, tačiau, atsižvelgiant į jų istorinę, kultūrinę reikšmę ir vertę (kaip viso komplekso) Teismui kyla abejonių, dėl Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 14 straipsnio ir 15 straipsnio nuostatų atitikties Konstitucijos 42 straipsnio 2 daliai, 47 straipsnio 1 daliai ir teisinės valstybės principui. Vyriausiasis administracinis teismas pasirėmė Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimu, „kad kultūros vertybė yra ir nuosavybės teisės objektas, ir kartu - visuomeninė vertybė, kuriai reikalinga tam tikra apsauga, rūpinimasis, kad pastaroji kuo ilgiau išliktų ir tenkintų visuomenės poreikius.“¹⁵⁷ Tai yra ypatingas nuosavybės objektas, kuriam būtinas savitas teisinis reguliavimas. Akivaizdu, jog toks teisinis reguliavimas gali sukelti privataus ir viešojo intereso teisinio suderinamumo problemas. Teismas atkreipė dėmesį, kad Konstitucija yra vientisas ir tiesiogiai taikomas aktas (Konstitucijos 6 straipsnio 1 dalis), todėl „tokių Konstitucijos saugomų vertybių sandūroje turi būti rasti sprendimai, užtikrinantys, kad nė viena jų nebus paneigta ar nepagrįstai apribota“.¹⁵⁸ Galima pastebėti, kad Teismas, ieškodamas balanso tarp viešojo ir privataus intereso, nesant pakankamam teisiniui reguliavimui, kuris gintų ypatingas, teismo nuomone, kultūrinės vertybes, savo argumentus grindžia bendromis Konstitucijos nuostatomis ir Konstitucinio Teismo jurisprudencija. Todėl byla buvo sustabdyta ir kreiptasi į Konstitucinį teisimą dėl ginčijamų teisės aktų konstitucingumo.

2005 m. spalio 28 d. sprendimu Vyriausiasis administracinis teismas pripažino ir neturtinės žalos atlyginimo galimybę nuosavybės teisių atkūrimo teisiniuose santykiuose. Šioje byloje Teismas pabrėžė, kad „kreipimasis į valstybės (savivaldybės) institucijas, siekiant atkurti nuosavybės teises, nėra asmens teisių gynimas - tai įstatymo suteiktų teisių realizavimas įstatymo nustatytu būdu, todėl nėra pagrindo teigti, kad kreipimasis į kompetentingą instituciją, siekiant realizuoti savo teises, objektyviai yra susijęs su dvasiniu diskomfortu, būdingu pažeistų teisių gynimo procedūroms ikiteisminėse institucijose ar teisme, kur sprendžiamas teisinis ginčas, t. y.

¹⁵⁶ Valstybės išperkami ūkinės-komercinės paskirties pastatai išperkami valstybės ir už juos atlyginama jeigu jie yra iš esmės perstatyti (rekonstruoti) taip, kad sukurtu naujo ploto negalima atskirti nuo buvusiojo; arba pagal įstatymus įsigyti privačion nuosavybėn. Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymo 14 str.// Valstybės žinios 1997, Nr. 65-1558

¹⁵⁷ Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas // Valstybės žinios. Nr. 26-740.

¹⁵⁸ Administracinė byla Nr.A-756-1422/2008

ta tikras konfliktas.¹⁵⁹ Kartu Teismas atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių atkūrimo įstatymo nuostatų įgyvendinimas yra ne tik asmens turtinių teisių realizavimas; šio įstatymo reglamentuojamas nuosavybės teisių atkūrimo procesas reiškia ir istorinio teisingumo atkūrimą, neteisėtais okupacinės valdžios veiksmais Lietuvos piliečiams padarytų skriaudų atlyginimą, o netinkamas valstybės institucijos veikimas, įgyvendinant šį įstatymą, dažniau nei kitose viešojo administravimo teisinių santykių srityse gali sukelti teisėtai pretenduojantiems į nuosavybės grąžinimą asmenims dvasinį diskomfortą ir nepatogumus, įstatymo vertinamus kaip neturtinę žalą. Taigi asmenys tam tikrais atvejais turi galimybę reikšti reikalavimus atlyginti neturtinę žalą Civilinio kodekso 6.250 straipsnio pagrindu.

Kita byla (2003m. birželio 27d. nutartis), kurioje buvo kreiptasi į Konstitucinį Teismą, sulaukė nemažo atgarsio visuomenėje.¹⁶⁰ Pareiškėjas kreipėsi į Vyriausiąjį administracinį teismą siekdamas, kad būtų išmokėta ta paskirtos ir mokėtos senatvės pensijos dalis, kurios mokėjimas buvo nutrauktas remiantis Lietuvos Respublikos Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymu, kurio nuostatos buvo pripažintos prieštaraujančiomis Konstitucijai. Vyriausiasis Administracinis Teismas nepatenkino nuo šio antikonstitucinio įstatymo nukentėjusio pensininko prašymo Konstitucinio teismo nutarimo atgal negaliojimo principo pagrindu: „<...> Konstitucinio Teismo nutarimų galia dėl teisės aktų atitikties Konstitucijai yra nukreipta į ateitį ir neišmokėtai pensijos daliai negali būti taikoma“. Tokį sprendimą Vyriausiasis administracinis teismas priėmė po to, kai Konstitucinis Teismas atsisakė nagrinėti Teismo prašymą ištirti ar 2003 m. sausio 16 d. priimtas Valstybinių socialinio draudimo pensijų įstatymo 24 straipsnio pakeitimo, 23 ir 32 straipsnių pripažinimo netekusiais galios įstatymas neprieštaruja Konstitucijai ta apimtimi, kuria jame nėra nustatyta, kad yra išmokama ir kaip išmokama ta paskirtos ir mokėtos senatvės pensijos dalis, kurios mokėjimas buvo nutrauktas. Konstitucinis Teismas buvo kategoriškas ir pasisakė, kad „ginčijamas įstatymas nėra skirtas reguliuoti santykiams, susijusiems su nemokėtos pensijos dalies mokėjimu, o pareiškėjas (Vyriausiasis administracinis teismas) prašo ištirti ne tai, kas yra nustatyta ginčijamame įstatyme, o tai, kas įstatyme nėra, bet, pareiškėjo manymu, turėtų būti nustatyta; pareiškėjo prašyme nėra tyrimo dalyko, todėl prašymas nežinybingas Konstituciniam Teismui.¹⁶¹ Konstitucinis Teismas 2003 m. gegužės 6 d. sprendime pripažino turintis konstitucinių galių spręsti dėl teisinio reguliavimo vakuumo, tačiau tik tuo atveju, jei atitinkamas teisinis reguliavimas pagal Konstituciją privalo būti įtvirtintas konkrečiame teisės akte.¹⁶² Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad šioje situacijoje

¹⁵⁹ Administracinė byla Nr. A-14-1625/2005

¹⁶⁰ <http://www.ve.lt/?data=2003-12-09&rub=1065924812&id=1070905434>

¹⁶¹ Konstitucinio teismo nutarimas// Valstybės žinios. 2003, Nr. 48-2133

¹⁶² Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 6 d. nutarimas// Valstybės žinios. 2003, Nr. 45-2031.

nebuvo priimtas joks teisės aktas apskritai, kuriuo būtų sureguliuotas neteisėtai nemokėtų pensijų gražinimo klausimas. Taigi Vyriausiasis administracinis teismas pareiškėjo prašymo nepatenkino remdamasis vieninteliu pagrindu – Konstitucinio Teismo nutarimo negaliojimu atgal. Ši situacija sulaukė ir teisės mokslininkų dėmesio. A. Vaišvila pateikė tokį vertinimą: „pagal šią „Konstitucinio Teismo nutarimo negaliojimo atgal“ logiką išeitų, kad kol Konstitucinis Teismas nepripažino įstatymo prieštaraujančiu Konstitucijai, tol jis teisėtas ir nedaro piliečių teisėms žalos, o kai Konstitucinis Teismas jį pripažino prieštaraujančiu, jis irgi nedaro žalos, nes nuo tos dienos jis netaikomas. O jei ir vienu, ir kitu atveju „nėra“ žalos, tai nėra ir pagrindo jos reikalauti.“¹⁶³ Pateiktos bylos atveju valstybės deliktinė atsakomybė kaip prarastų pinigų atgavimo garantas nebuvo užtikrinta. Žala pareiškėjo nuosavybei buvo padaryta Konstitucijai priešingu įstatymu. Taigi jis įgyja teisę nuo Konstitucinio Teismo nutarimo įsigaliojimo dienos kreiptis į bendrosios kompetencijos teismą ir reikalauti iš valstybės žalos atlyginimo pagal Civilinio kodekso 6.271 straipsnio 1 d.¹⁶⁴ Tokio sprendimo, kaip jau buvo minėta, Vyriausiasis administracinis teismas nepriėmė, todėl pareiškėjui neliko kito pasirinkimo, kaip tik ginti pažeistą nuosavybės teisę Europos žmogaus teisių teisme.

Ne tokiose valstybei „opiose“ bylose Vyriausiasis administracinis teismas pripažįsta prioritetinį nuosavybės teisės gynimą: „remiantis teisminės gynybos prioriteto principu, ginčas [dėl nuosavybės teisinių santykių] gali būti priskiriamas spręsti kitų institucijų, o ne teismo kompetencijai tik tais atvejais, kai tai aiškiai ir nedviprasmiškai nustatyta įstatymuose. Įstatymų nuostatos, nustatančios privalomą ikiteisminę ginčo sprendimo tvarką, negali būti aiškinamos plečiamai“.¹⁶⁵

Remiantis apžvelgtomis administracinėmis bylomis galima teigti, kad nors Vyriausiasis administracinis teismas pripažįsta ir įvirtina teisminę nuosavybės teisės gynimo garantiją, ne visada prisiima atsakomybę spręsti su žymiais (net jau konstatuotais) nuosavybės teisės pažeidimais susijusius klausimus, nors tam turi pakankamai plačius įgalinimus ir kompetencines galimybes. Tuo yra mažinamas atitinkamų nuosavybės teisės garantijų – nuosavybės neliečiamumo, nuosavybės gynimo įstatymais - efektyvumas.

¹⁶³ A. Vaišvila Teisė kaip pinigų nepraradimo ir prarastų pinigų atgavimo instrumentas // Jurisprudencija. 2004, t.61(53.). P. 113.

¹⁶⁴ Ten pat.

¹⁶⁵ Administracinė byla Nr. AS-11-296/2007

3.3. Laimėtos bylos prieš Lietuvos Respubliką Europos žmogaus teisių teisme

Europos Žmogaus Teisių Teismas nėra nei apeliacinė, nei kasacinė instancija nacionalinių teismų priimtų sprendimų atžvilgiu, todėl teisės ar fakto klausimų nustatymo Teismas nenagrinėja. EŽTT vadovaujasi subsidiarumo principu ir tik aiškinasi, ar procedūrų vidaus teisėje metu nebuvo pažeistos Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje ir jos protokoluose nustatytos asmenų teisinės garantijos.¹⁶⁶ Pripažįstama, kad valstybės pralaimėta byla yra savitas nacionalinės teisinės sistemos vertinimo matas.¹⁶⁷ Apžvelgiamose bylose galėsime stebėti, kaip nuosavybės teisę traktuoja Europos žmogaus teisių teismas, ir, kokių nuosavybės teisės garantijų užtikrinimo priemonių turi imtis valstybės konvencijos narės, kad nepažeistų Konvencijos garantuojamų teisių bei tarptautinių įsipareigojimų.

Pirmasis sprendimas, kuris buvo priimtas byloje prieš Lietuvą dėl nuosavybės apsaugos – Jasiūnienė v. Lietuva (2000). Pagal Lietuvos Respublikos Piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymą pareiškėjai buvo gražintos nuosavybės teisės į žemę, tačiau nebuvo nurodytas gražinimo būdas. Kadangi sprendimas nebuvo įgyvendintas, pareiškėja kreipėsi į teismą. Ieškinys buvo atmestas tuo pagrindu, kad pareiškėja neturi teisės atgauti sklypo, pagal įstatymą jai turėtų būti pasiūlytas kitas sklypas kaip kompensacija. Toks sprendimas buvo panaikintas aukštesnės instancijos teismo, nes vietos valdžia nenusprendė, kokių konkrečiu būdu (kompensacija žeme ar pinigais) bus gražintos nuosavybės teisės. Teismas pareikalavo, kad būtų priimtas administracinis sprendimas pagal pareiškėjos prašymą dėl nuosavybės teisės į žemės sklypą atstatymo. Toks sprendimas nebuvo priimtas, vėliau pareiškėjai buvo teikiami pasiūlymai dėl kito sklypo, kurie jos netenkino. Galiausiai 2003 m. kovo 6 d. Europos Žmogaus Teisių Teismas priėmė sprendimą, kuriame *inter alia* nustatė Europos žmogaus teisių konvencijos 6 str. 1 dalyje numatytos teisės į teismą pažeidimą tuo pagrindu, kad vidaus teisėje buvo neįvykdytas 1996 m. balandžio 3 d. teismo sprendimas atstatyti nuosavybės teises. EŽTT, nagrinėdamas šią bylą, rėmėsi savo ankstesniuose sprendimuose dėl nuosavybės apsaugos suformuluotomis nuostatomis ir teisę į nuosavybę susiejo su teise į teisingą bylos nagrinėjimą. Atsižvelgdamas į pareiškėjos skundą, kad valdžios institucijos neįvykdė teismo sprendimo, EŽTT pripažino, kad nuosavybė Pirmojo protokolo 1 straipsnio požiūriu gali būti „egzistuojanti nuosavybė“ arba turtas, įskaitant reikalavimo teises, kurių atžvilgiu pareiškėjas

¹⁶⁶ D. Jočienė The European convention on human rights in the Lithuanian legal system: interaction between court of human rights and the Lithuanian courts // Teisė. 2007, t. 62. P. 34.

¹⁶⁷ V. Mikelėnas „Kailiukų bylos“ pamokos: keli klausimai perskaičius Europos žmogaus teisių teismo sprendimą byloje *Jucys v. Lietuva* // Justitia. 2008, Nr. 2 (68). P. 2

gali teigti turįs bent jau „teisėtą lūkestį“, kad jis bus patenkintas. Taip pat pagal vykdytiną teismo sprendimą, valstybės institucijos buvo įpareigos suteikti pareiškėjai kompensaciją pinigais arba natūra. Iš to išplaukia, kad teismo sprendimo neįvykdymas pareiškėjos naudai, trukdė jai naudotis savo nuosavybe Pirmojo protokolo 1 straipsnio pirmojo sakinio prasme. Ši pralaimėta byla turėjo paskatinti valstybę ir jos institucijas imtis visų įmanomų priemonių siekiant, kad kuo efektyviau būtų vykdomi nacionalinių teismų priimti sprendimai, tačiau Lietuvos valstybė šiuo pagrindu dar ne kartą buvo atsakovė Europos Žmogaus Teisių teisme.

2006 m. lapkričio 14 d. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą byloje *Jurevičius v. Lietuva* ir konstatavo Žmogaus teisių apsaugos konvencijos 6 straipsnio 1 dalies bei Pirmojo Protokolo 1 straipsnio pažeidimą dėl teismo sprendimo nevykdymo. Remdamasis Konvencijos Pirmojo Protokolo 1 straipsniu bei Konvencijos 6 straipsnio 1 dalimi, pareiškėjas skundėsi dėl to, kad nevykdomas 1999 m. priimtas teismo sprendimas, susijęs su nuosavybės teisių į du butus atkūrimo. 2003 m. vienas iš butų pareiškėjui gražintas natūra, o nesant galimybės nuosavybės teises natūra atkurti į antrąjį butą, pareiškėjui Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka (kuri numatė, kad tokiais atvejais asmeniui turi būti suteikiamas lygiavertis turtas pagal jo gyvenamąją vietą) perdavė šį klausimą spręsti Vilniaus miesto savivaldybei. Vilniaus miesto savivaldybė, motyvuodama tuo, kad nėra patvirtintos lygiaverčių butų suteikimo neatlygintinai tvarkos, pareiškėjui buto nesuteikė. Būtent šio skundo pagrindu EŽTT konstatavo Pirmojo Protokolo 1 straipsnio ir Konvencijos 6 straipsnio 1 dalies pažeidimus: butas, kuris gražintas natūra, gražintas po daugiau nei ketverių metų nuo teismo sprendimo atkurti pareiškėjui nuosavybės teises ir, dėl to, kad iki šiol nesuteiktas lygiavertis butas Vilniuje. Pareiškėjui buvo priteista 6 000 eurų neturtinei žalai atlyginti. Teismas pabrėžė, kad valstybės institucijos šiuo požiūriu vis dar privalo neatlygintinai suteikti pareiškėjui lygiavertį butą. Taigi vėl buvo skundžiamasi dėl valstybės institucijų neveikimo kaip nepagrįsto varžymo naudotis nuosavybe, kuri asmeniui yra teisėtai suteikta.

2008 m. sausio 8 d. Europos žmogaus teisių teismas priėmė sprendimą byloje *Jucys v. Lietuva*. Šioje byloje vėlgi buvo keliamas dviejų Konvencijoje įtvirtintų garantijų – teisės į bylos išnagrinėjimą per protingą laiką ir nuosavybės teisės – pažeidimo klausimas (teisė laisvai naudotis savo nuosavybe). 1995 m. gruodžio 23 d. pareiškėjas buvo sulaikytas kertant Lietuvos sieną. Jis buvo įtariamas bandant kontrabanda pervežti audinių kailiukus. Kailiukai buvo paimti kaip įrodymas baudžiamojoje byloje ir kaip gendančios prekės buvo parduoti aukcione, o pinigai pervesti į valstybės biudžetą. 1997 m. sausio 30 d. teismas pareiškėją išteisino nesant nusikaltimo sudėties, tačiau neišsprendė paimtų įrodymų klausimo. Pareiškėjas toliau kreipėsi į Lietuvos teismus, kad šis klausimas būtų išspręstas. Pateikdamas skundą Europos Žmogaus Teisių Teismui pareiškėjas rėmėsi Konvencijos 1 Protokolo 1 straipsniu ir teigė, jog dėl ilgos

proceso trukmės patyrė didelių finansinių nuostolių. Pareiškėjas nurodė, kad iš jo paimti kailiukai realizuoti už mažesnę nei rinkos kainą ir, kad ilgą laiką jis negalėjo naudotis savo nuosavybe. Pareiškėjas taip pat skundėsi dėl to, kad už prekes negalėjo gauti tinkamos kompensacijos, o dėl užtrukusio civilinio proceso tokios kompensacijos vertė sumažėjo. Teismas paskelbė priimtinus pareiškėjo skundus dėl Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio. Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad EŽTT sprendime dėl bylos esmės pažymėjo, kad nors kailiukų paėmimas ir realizavimas buvo nuosavybės atėmimas, jis buvo teisėtas ir atitiko Konvencijos 1 Protokolo 1 straipsnio 2 dalyje nurodytą „nuosavybės naudojimo kontrolės“ sampratą. Teismas pažymėjo, kad, išteisinus pareiškėją, šis galėjo reikalauti iš valstybės, prekes pardavus aukcione, gautų pajamų. Tačiau tik po ilgiau nei aštuonerių su puse metų teismai išsprendė šį klausimą, nepaisant to, kad byla nebuvo sudėtinga. Teismas padarė išvadą, kad tokiomis aplinkybėmis pareiškėjui teko neproporcingai didelė našta, todėl pripažino Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnio pažeidimą. Teismas pareiškėjui priteisė 25 000 eurų turtinės ir neturtinės žalos atlyginimą. Kaip pastebi V. Mikelėnas (2008), jei nagrinėjant bylą nacionaliniuose teismuose būtų buvusi taikyta deliktinė atsakomybė, pareiškėjui būtų priteista visa paimtų kailiukų kaina, kuri sumokėta juos įsigyjant. Taip būtų buvusi apginta pažeista pareiškėjo nuosavybės teisė ir šiam būtų nereikėję kreiptis į EŽTT dėl nuosavybės teisės pažeidimo.¹⁶⁸ Šis atvejis ypatingas tuo, kad net kreipimasis į EŽTT ne visada visiškai apgins asmens teisę, kadangi šioje byloje EŽTT priteisė kompensaciją, kuri ne visiškai padengė neatlygintą kailiukų vertės dalį ir pareiškėjui nepriteistų palūkanų dalį. Pareiškėjas po tokio EŽTT sprendimo, kreipėsi į Lietuvos Aukščiausiąjį teismą dėl proceso atnaujinimo.

Taigi Europos žmogaus teisių teismo institucija leidžia nuo valstybės vidaus teisės nukentėjusiems asmenims ginti pažeistą nuosavybės teisę ir reikalauti tinkamo atlyginimo. EŽTT praktika svarbi ir kaip Europos žmogaus teisių konvencijos ir jos protokolų aiškinimo šaltinis.

3. 3. 1. Pareiškimai prieš Lietuvos Respubliką Europos žmogaus teisių teismo komunikuoti Lietuvos Respublikos Vyriausybei

Nagrinėjamos temos kontekste svarbu apžvelgti pareiškimus prieš Lietuvą, kuriuose yra pareikšti skundai dėl pažeistų nuosavybės teisių ir kurie artimiausiu metu bus nagrinėjami Europos žmogaus teisių teisme. Tai aktualu todėl, kad, kaip jau buvo minėta anksčiau, pralaimėtos bylos parodo valstybės teisinį lygį, ir dar svarbiau, po pralaimėtos bylos valstybė

¹⁶⁸ Mikelėnas V. „Kailiukų bylos“ pamokos: keli klausimai perskaičius Europos žmogaus teisių teismo sprendimą byloje Jucys v Lietuva // Justitia. 2008 Nr. 2 (68). P. 12.

privalo imtis atitinkamų priemonių, kad būtų atkurta pažeista asmens teisė ir tobulinama teisės sistema.

EŽTT perdavė Lietuvos Respublikos Vyriausybei A. K. ir kitų pareiškimą (Nr. 37553/05)¹⁶⁹ dėl Žmogaus teisių apsaugos konvencijos atitinkamų straipsnių inter alia ir Pirmojo protokolo 1 straipsnyje garantuotų teisių, pažeidimo. 2003 m. gegužės 21 d. pareiškėjai, protestuodami dėl susidariusios padėties žemės ūkyje, blokavo kai kurias kelius Lietuvoje atkarpas. Pareiškėjai savo skunduose remiasi Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu, teigdami, kad jų nuosavybės teisės pažeistos dėl to, kad žemės ūkio produkcijai buvo nustatytos per mažos kainos. EŽTT komunikate Lietuvos Respublikos Vyriausybei nepateikė klausimų, susijusių su tariamai pažeistomis pareiškėjų teisėmis į nuosavybę pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį, todėl, tikėtina, kad pareiškimas šioje skundo dalyje bus pripažintas nepriimtiniu.

2008 m. kovo 19 d. EŽTT perdavė Lietuvos Respublikos Vyriausybei V. A. pareiškimą (Nr. 27576/05)¹⁷⁰ dėl Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos 6 straipsnyje (Teisė į teisingą bylos nagrinėjimą) ir Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnyje (Nuosavybės apsauga) garantuotų teisių tariamo pažeidimo. Pareiškėjas pagal Konvencijos 6 straipsnį skundžiasi dėl pernelyg ilgos nuosavybės teisių atkūrimo teismo proceso trukmės ir teismų šališkumo, o pagal Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį - kad dėl teismų ir kitų valstybės institucijų sprendimų buvo pažeistos jo nuosavybės teisės. Pareiškėjas Lietuvos teismuose gynė savo teisę atkurti nuosavybės teisę. Žemesniųjų instancijų teismų sprendimai, kuriais pareiškėjo ieškinys buvo tenkintas, buvo panaikinti Lietuvos Aukščiausiojo teismo. Pastarasis nusprendė, kad teismai neišsiaiškino bylai svarbių aplinkybių Bylą nagrinėjant de novo, teismai vėl tenkino pareiškėjo reikalavimus. Tačiau 2000 m. spalio 12 d. Lietuvos Aukščiausiasis teismas vėl panaikino žemesnės instancijos teismų sprendimus, motyvuodamas tuo, kad teismai nesugebėjo tinkamai įvertinti visų aplinkybių. 2004 m. vasario 18 d. bylą iš naujo nagrinėję teismai pareiškėjo skundo nepatenkino. 2005 m. sausio 26 d. Lietuvos Aukščiausiasis teismas pareiškėjo kasacinio skundo netenkino, nusprendęs, kad teismai tinkamai taikė nacionalinius teisės aktus, ir pagrįstai pripažino, kad pareiškėjui nuosavybės teisės negalėjo būti atkurtos natūra. Remdamasis Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu pareiškėjas skundžiasi, kad buvo pažeista jo nuosavybės teisė, nes Lietuvos teismai dėl nuosavybės teisės atkūrimo natūra negalimumo nusprendė savo iniciatyva, kadangi byloje toks klausimas apskritai nebuvo keliamas. Taip pat pareiškėjas skundžiasi negalėjimu naudotis savo nuosavybe nuo 1994 metų. EŽTT dėl Konvencijos pažeidimo spęs sulaukęs Vyriausybės paaiškinimų. Tikėtina, jog EŽTT pripažins

¹⁶⁹ Šaltinis: www.tm.lt

¹⁷⁰ Ten pat.

pareiškėjo skundą priimtinu dėl per ilgo teismo proceso Konvencijos 6 straipsnio pagrindu, o nuosavybės teisės pažeidimo klausimas priklausys nuo to, ar kompetentingos institucijos yra nusprendusios dėl tinkamo kompensacijos dydžio ir išmokėjimo tvarkos už nekilnojamo turto neatkūrimą natūra.

2007 m. EŽTT Lietuvos Vyriausybei komunikavo A. B. skundą prieš Lietuvą.¹⁷¹ Pareiškėjo teisminiai ginčai prasidėjo 1986 m. ir truko iki 2003 m. Pareiškėjas siekė, kad nutraukus ikiteisminį tyrimą dėl jam priklausančio automobilio vagystės būtų išspręstas jo civilinio ieškinio klausimas, tačiau teismų procesai truko nepagrįstai ilgai. Civilinio ieškinio klausimas nebuvo pradėtas tinkamai spręsti dėl neatidaus teismo tarnautojų darbo (pareiškėjo ieškinys nebuvo tinkamai užregistruotas). Dėl šios priežasties pareiškėjas bylinėjosi ir su Teisingumo ministerija dėl žalos atlyginimo. Per šį laikotarpį pareiškėjui pačiam buvo pradėtas ikiteisminis tyrimas, o bandant jį sulaikyti pastarasis susižeidė ir dėl sveikatos būklės negalėjo dalyvauti teismo procesuose, kuriuose buvo sprendžiamas jo civilinio ieškinio klausimas, todėl byla buvo nutraukta. Teisingumo Ministeriją dėl žalos atlyginimo, tačiau pareiškėjo skundas buvo atmestas. 2000 m. balandžio 3 d. teismas, nagrinėjęs pareiškėjo civilinį ieškinį, įpareigojo reikalavimą patikslinti. Ieškinys buvo paliktas nenagrinėtas, kadangi pareiškėjas neatvyko į paskirtą posėdį. Aukštesnės instancijos teismas tokį sprendimą panaikino, kadangi pareiškėjas buvo pareiškęs sutikimą bylą nagrinėti už akių. Lietuvos Respublikos Aukščiausiasis teismas netenkino pareiškėjo kasacinio skundo dėl procesinių teisių pažeidimo, tačiau kasacinį skundą dėl kitoje civilinėje byloje pareikšto ieškinio Teisingumo ministerijai Teismas tenkino, motyvuodamas tuo, kad žemesnės instancijos teismai pažeidė teisės į teisingo proceso principus. Teikdamas skundą į EŽTT dėl valstybės pareigūnų ir institucijų veiksmų pareiškėjas inter alia rėmėsi Konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsniu, kuriuo siekia apginti savo nuosavybės teisę - žalos atlyginimą pagal ieškinį Teisingumo ministerijai. Nors žalos atlyginimas EŽTT jurisprudencijoje kvalifikuojamas kaip nuosavybė Protokolo 1 straipsnio prasme, Teismo pateiktų klausimų Lietuvos Vyriausybei sąrašė nėra prašoma paaiškinti dėl nuosavybės teisės pažeidimo. Galima spręsti, jog jei EŽTT pripažins pareiškimą priimtinu, pareiškėjui bus priteista kompensaciją kitais, jo skunde nurodytais pagrindais, kuri apims ir atlygintinos žalos dydį.

Bylose prieš Lietuvos Respubliką išryškėja tendencija, kad vyrauja netinkamas valstybės nacionalinių teismų sprendimų nuosavybės teisės atkūrimo bylose vykdymas. Dažniausi pažeidimai susiję su tuo, kad teismai ar kitos valstybės institucijos nesugeba išspręsti pareiškėjų klausimų per protingą terminą, nepagrįstai vilkinami sprendimai. Lietuvos Respublikos Vyriausybei komunikuoti pareiškimai rodo, kad EŽTT sulaukia skundų prieš Lietuvos Respubliką iš esmės dėl tų pačių pagrindų – proceso ilgumo ir tai lėmusio naudojimosi

¹⁷¹ Šaltinis: www.tm.lt

nuosavybe suvaržymo. Vadinasi Lietuvos Respublikos teisės sistemoje yra ganėtinai daug nuosavybės teisės ir kitų žmogaus teisių užtikrinimo spragų. Pasikartojantys pažeidimai reiškia tai, kad valstybė neskiria pakankamai dėmesio išsiaiškinti nuosavybės teisės pažeidimus lemiančių priežasčių ir spręsti jų panaikinimo klausimo.

IŠVADOS

1. Darbe iškelta hipotezė pasitvirtino: esama nuosavybės teisės garantijų sistema yra nepakankamai efektyvi apsaugoti nuosavybę nuo valstybės nustatomų apribojimų. Silpniausia grandis šioje sistemoje yra įstatymai, kurių dažna kaita, nuostatų pripažintų antikonstitucinėmis, nepakeitimas pažeidžia teisėtų lūkesčių ir teisinio tikrumo principus. Konstitucinės nuosavybės teisės garantijos paremtos Visuotinėje žmogaus teisių deklaracijoje įtvirtinta prigimtinių teisių doktrina, tačiau nuosavybės teisės ribojimų pateisinimo kriterijai aiškiai nustatyti tik taikant vieną iš nuosavybės ribojimo institutų – nuosavybės paėmimą visuomenės poreikiams. Kitų apribojimų konkrečių pagrindų nebuvimas Konstitucijoje silpnina nuosavybės teisės garantijų efektyvumą.
2. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis numato valstybėms galimybę riboti nuosavybės teisę ir tokių apribojimų pagrindus. Autonomiška nuosavybės samprata Protokolo 1 straipsnio prasme leidžia taikyti platesnę nuosavybės teisės apsaugos garantiją net ir tiems nuosavybės teisės objektams, kurie tokiais nebūtų pripažįstami pagal nacionalinę teisę.
3. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos 17 straipsnis, kaip naujas nuosavybės teisės garantijų sistemos elementas, suteiks ES piliečiams galimybę ginti savo nuosavybės teisę Europos Teisingumo Teisme, jei ji bus pažeista įgyvendinant Europos Sąjungos teisę.
4. Lietuvos Respublikos teismai, spręsdami ginčus dėl nuosavybės bei derindami viešąjį ir privatų savininko interesą, remiasi Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo jurisprudencija, tačiau joje suformuluoti bendro pobūdžio nuosavybės teisės ribojimo kriterijai apsunkina nuosavybės teisės teisminę gynybą.
5. Europos žmogaus teisių teismo institucija svarbi tuo, kad įgalina nuo valstybės nacionalinės teisės nukentėjusius asmenis ginti pažeistą nuosavybės teisę. Lietuvos Respublikos pralaimėtos bylos ir Vyriausybei komunikuoti pareiškimai rodo, kad pažeidimai yra iš esmės tie patys: su nuosavybės teisės įgyvendinimu susiję procesai yra nepagrįstai ilgi. Tai sąlygoja naudojimosi nuosavybe suvaržymus.

REKOMENDACIJOS

1. Įstatymų leidėjas privalo išspręsti dėl įstatymų nuostatų, kurios Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo buvo pripažintos antikonstitucinėmis, susidariusį teisinio reguliavimo vakuumą. Tuo būtų užtikrintas nuosavybės teisės garantijų sistemai būtinas teisinės valstybės principas bei iš jo išplaukiančių teisinio tikrumo ir teisėtų lūkesčių principai.
2. Valstybės institucijos privalo atsižvelgti į Europos žmogaus teisių apsaugos konvencijos ir jos protokolų taikymo praktiką, Europos žmogaus teisių teisme pateikiamų skundų prieš Lietuvos Respubliką specifiką ir nustatyti bei pašalinti prielaidas tokiems skundams kilti ateityje. Institucijos, pagal kompetenciją įgyvendinančios Europos Sąjungos teisę, turėtų gerinti administracinius gebėjimus, prevenciniais – nuosavybės teisės pažeidimų įgyvendinant ES teisės galimybes – tikslais.
3. Nuosavybės teisės garantijų sistema taptų efektyvesnė, jei būtų atsižvelgta į Lietuvos mokslininkų siūlomus konstitucinių nuosavybės teisės garantijų tobulinimus. Darbo autorė norėtų pritarti E. Švilpaitės pasiūlytai Konstitucijos 23 straipsnio pataisai:

Nuosavybės teisė yra saugoma Konstitucijos ir įstatymų

Nuosavybė ipareigoja. Nuosavybės teisė gali būti apribojama tik įstatymu ir tik esant pagrįstam visuomenės interesui. Iš nieko negali būti paimta nuosavybė, išskyrus įstatymo nustatytus atvejus visuomenės interesais. Mokesčiai neturi sąlygoti nepagrįsto faktinio nuosavybės paėmimo.

Ribojant nuosavybės teisę ar ją nusavinant turi būti vadovaujama būtinumo ir proporcingumo principais.

Nuosavybės paėmimo ir apribojimų, prilygstančių faktiniam nuosavybės paėmimui, atvejais turi būti teisingai atlyginama.

Šis 2005 m. pateiktas pasiūlymas nėra įgyvendintas, todėl tikslinga būtų vėl į tai atkreipti dėmesį. Nustačius aiškius nuosavybės teisės ribojimų pateisinimo kriterijus būtų užtikrinta nuosavybės socialinė funkcija, atsižvelgiant į fundamentalų šios teisės pobūdį. Magistrinio darbo autorė norėtų papildyti siūlomą konstitucijos pataisą nuostata: *įstatymų leidėjas, nustatydamas mokesčius, privalo atsižvelgti į asmenims tenkančią bendrą mokesčių našta*. Tuo būtų užtikrinta, jog mokesčiai nesąlygos nuosavybės faktinio nusavinimo ir bus laikomasi tam tikro egzistencinio minimumo standarto.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

Norminė literatūra:

1. Lietuvos Respublikos Konstitucija // Valstybės žinios. 1992, Nr. 33-1014.
2. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos protokolas Nr. 1 , iš dalies pakeistas protokolu Nr. 11 // Valstybės žinios. 2000, Nr. 96 – 3016.
3. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija // Valstybės žinios. 2006, Nr. 68-2497.
4. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 74.
5. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000, Nr. 89-2741.
6. Lietuvos Respublikos mokesčių administravimo įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 63 – 2243.
7. Lietuvos Respublikos piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios. 1997, Nr. 65-1558.
8. Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymas // Valstybės žinios 1997, Nr. 58-1330.
9. Lietuvos Respublikos žemės įstatymas // Valstybės žinios. 2004, Nr. 28-868.
10. Lietuvos Respublikos muziejų įstatymas // Valstybės žinios. 2003, Nr. 59-2638.
11. Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos – Atkuriamojo Seimo nutarimas Dėl Lietuvos Respublikos prisijungimo prie Tarptautinės žmogaus teisių chartijos // Valstybės žinios. 1991, Nr. 9 – 244.
12. Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. 2007/C 303/01
13. Lietuvos Respublikos Prezidento 2006 m. rugpjūčio 3 d. dekretas Nr. 707 Dėl Lietuvos Respublikos Seimo priimto Lietuvos Respublikos medžioklės įstatymo 7, 8, 11, 13, 22 straipsnių pakeitimo ir papildymo įstatymo gražinimo Lietuvos Respublikos Seimui pakartotinai svarstyti // Valstybės žinios. 2006, Nr. 86-3355.

Specialioji literatūra:

14. Arlauskas S. Turiningieji teisės pagrindai. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2004
15. Berman H. J. Teisė ir revoliucija: Vakarų teisės tradicijos formavimasis. Vilnius: Pradai, 1999
16. Birmontienė T. Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda/Lietuvos konstitucinė teisė: raida, institucijos, teisių apsauga, savivalda : kolektyvinė monografija / Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2007
17. Čekijos Respublikos deklaracija dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos // 2007 m. gruodžio 13 d Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį 2007/C 306/01

18. Čilinskas K. Teisė į nuosavybę, jos santykis su teise į socialinę apsaugą ir paramą. Žmogaus teisių apsaugos problemos tarptautinėje ir Lietuvos Respublikos teisėje / Jočienė D., Čilinskas K. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2004
19. Hervey T., Kenner J. Economic and social rights under the EU charter of fundamental rights. Legal perspective. Oxford: Hart Publishing, 2003
20. Hégelis G. W. F. Teisės filosofijos apmatai. Vilnius: Mintis, 2000
21. Jočienė D. Teisė į nuosavybę pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmojo protokolo 1 str., jos santykis su teise į socialinę apsaugą ir paramą/ Jočienė D., Čilinskas K.. Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimas, Jungtinių Tautų vystymo programa, 2004
22. Lietuvos Respublikos Konstitucijos komentaras:1dalis/Red. K. Jovaišas. Vilnius: Teisės institutas, 2000
23. Lenkijos Respublikos deklaracija dėl Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartijos. 2007 m. gruodžio 13 d Lisabonos sutartis, iš dalies keičianti Europos Sąjungos sutartį ir Europos bendrijos steigimo sutartį 2007/C 306/01
24. Modern studies in property law/Ed. by E. Cook Oxford: Hart Publishing, 2005. Volume 3
25. Monkevičius E. Žemės teisė. Vilnius : Justitia, 2006
26. Nekrošius, V. Nekrošius, S. Vėlyvis Romėnų teisė. Vilnius: Justitia, 2007
27. Rauličkytė A.. Nuosavybės teisės gynimas konstitucinės priežiūros institucijose : daktaro dis.soc.mokslai: teisė (01 S)/VU. V., 2000
28. Skouris V. La protection des droits fondamentaux dans l’union europeenne dans la perspective de la ratification du traite de Lisabonne. Teisė besikeičiančioje Europoje/Ats. Red. S. Katuoka. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008
29. Rook D. Property law and human rights. London: Blackstone Press, 2001
30. Švilpaitė E. Nuosavybės teisės apribojimai pagal 1950 m. Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnį: daktaro dis. soc. mokslai: teisė (01S)/MRU. V., 2005
31. Valančius V. Žmogaus teisių užtikrinimas administraciniuose teismuose taikant Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją. Teisė besikeičiančioje Europoje/Ats. Red. S. Katuoka. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2008
32. Waldron J. The right to private property. Oxford: Clarendon Press, 1990
33. Гражданское право /От. Ред. Суханов. Москва: Волтерс Клувер, 2000. Том I..2 – ое издание

Periodiniai leidiniai:

34. L. Beliūnienė Vertybinis požiūris į konstitucinį reguliavimą, įtvirtinantį žmogaus teisių srities santykių pagrindus, ir iš jo išplaukiantys sunkumai // Jurisprudencija. 2008. t. 9 (111)
35. O. Fedosiukas Nuosavybė ir turtas civiliniame ir baudžiamajame kodeksuose// Jurisprudencija. 2002, t. 28(20)
36. R. Grigas Turiningieji teisės pagrindai ir teisininko filosofinio sąmoningumo trajektorijos // Jurisprudencija. 2004, t. 61 (53)
37. D. Jočienė The European convention on human rights in the Lithuanian legal system: interaction between court of human rights and the Lithuanian courts // Teisė. 2007, t. 62
38. K. Jovaišas Nuosavybės teisės apribojimas žmogaus teisių apsaugos kontekste // Teisės problemos. 2005, Nr. 9(49)
39. K. Jovaišas Nuosavybės teisinis režimas// Teisės problemos. 2006, Nr. 3(53).
40. S. Katuoka Europos Sąjunga ir žmogaus teisės//Jurisprudencija. 2003, t. 44 (36)
41. E. Kūris Ūkinės veiklos laisvė, sąžininga konkurencija ir bendra tautos gerovė: Konstitucijos 46 straipsnio jurisprudencinis komentaras // Jurisprudencija. 2005, t. 64 (56)
42. V. Mikelėnas „Kailiukų bylos“ pamokos: keli klausimai perskaičius Europos žmogaus teisių teismo sprendimą byloje Jucys v Lietuva // Justitia. 2008, Nr. 2 (68)
43. V. Pakalniškis Nuosavybės teisės doktrina ir Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas // Jurisprudencija. 2002, t. 28(20)
44. V. Pakalniškis Daiktai civilinių teisių objektų sistemoje//Jurisprudencija. 2005, t. 71 (63).
45. M. Raff Enviromental considerations in property law // Jurisprudencija. 2008, t. 6 (108).
46. R. Svetikaitė Nuosavybės teisių atkūrimas – Konstitucijos garantuojama vertybė // Teisė. 2006, t. 60
47. R. Svetikaitė Visuomenės poreikis kaip nekilnojamojo turto išpirkimo sąlyga // Teisė. 2007, t. 63
48. G. Šulija Turtinių bausmių reforma naujajame Lietuvos Respublikos Baudžiamajame kodekse // Jurisprudencija. 2004, t. 52 (44)
49. E. Švilpaitė Valstybės teisė riboti nuosavybės teisę pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą // Jurisprudencija. 2003, t. 44(36)
50. E. Švilpaitė Neišnaudotos galimybės pagal Europos žmogaus teisių konvencijos Pirmąjį protokolą // Justitia. 2005, Nr. 1 (55)
51. A. Vaišvila Teisė kaip pinigų nepraradimo ir prarastų pinigų atgavimo instrumentas // Jurisprudencija. 2004, t.61(53)

52. A. Vaišvila Ar kiekvienam įstatymui taikytinas socialinio veiksmingumo kriterijus?// Jurisprudencija. 2004, t. 54 (46).
53. J. Žilys Konstitucijos socialinės prasmės // Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis. 2008, Nr. 4. spalio-gruodis.

Europos žmogaus teisių teismo praktika:

54. Jasiūnienė v Lietuva 2003. Pareiškimo Nr. 41510/98
55. Jurevičius v Lietuva 2006. Pareiškimo Nr. 30165/02
56. Jucys v Lietuva 2008. Pareiškimo Nr. 5457/03
57. Marckx v Belgija. 1979. Pareiškimo Nr. 6833/74
58. Bramelid & Malmstrom v Švedija. 1982. Pareiškimo Nr. 8588/79; 8589/79
59. Smith Kline ir French Laboratories Ltd v Nyderlandai. 1990. Pareiškimo Nr. 12633/87
60. Van Marle ir kiti v Nyderlandai. 1986. Pareiškimo Nr. 8543/79; 8674/79; 8675/79
61. Stran Greek Refineries ir Stratis Andreadis v Graikija. 1994. Pareiškimo Nr. 13427/87
62. Jantner v Slovakija. 2003. Pareiškimo Nr. 39050/97
63. Sporrang ir Lonroth v Sweden. 1982. Pareiškimo Nr. 7151/75; 7152/75
64. Mellacher ir kiti v Austrija. 1989. Pareiškimo Nr. 10522/83; 11011/84; 11070/84
65. James v Jungtinė Karalystė . 1986. Pareiškimo Nr. 8793/79
66. Lithgow v Jungtinė Karalystė. 1986. Pareiškimo Nr. 9006/80
67. Hentrich v Prancūzija . 1997. Pareiškimo Nr. 13616/88
68. Pine Valley Developments Ltd v Airija. 1993. Pareiškimo Nr. 12742/87
69. Chassagnou ir kiti v. Prancūzija. 1999. Pareiškimo Nr. 25088/94; 28331/95; 28443/95
70. Akkus v. Turkija. 1997. Pareiškimo Nr. 60/1996/679/869

Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo nutarimai:

71. Konstitucinio Teismo 1993 m. gruodžio 13 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 70-1320.
72. Konstitucinio teismo 1994 m. sausio 19 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 7-116.
73. Konstitucinio teismo 1994 m. gegužės 27 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 42-771.
74. Konstitucinio teismo 1997 m. vasario 13 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 15-315.
75. Konstitucinio teismo 1997 m. gegužės 6 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 40-977.
76. Konstitucinio Teismo 1998 m. spalio 27 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 95-2642.
77. Konstitucinio Teismo 1999 m. kovo 16 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 26-740.
78. Konstitucinio teismo 2000 m. vasario 23 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 17-419.
79. Konstitucinio teismo 2001 m. balandžio 2 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 30-938.
80. Konstitucinio teismo 2002 m. kovo 14 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 28-1003.

81. Konstitucinis teismo 2002 m. rugsėjo 19 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 93-4000.
82. Konstitucinio Teismo 2002 m. lapkričio 25 d. nutarimas // Valstybės žinios.Nr.113-5057.
83. Konstitucinio teismo 2003 m. kovo 4 d. nutarimas.//Valstybės žinios Nr. 24-1004.
84. Konstitucinio Teismo 2003 m. gegužės 6 d nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 45-2031.
85. Konstitucinio teismo 2003 m. gegužės 13 d. sprendimas // Valstybės žinios. Nr. 48-2133
86. Konstitucinio teismo 2003 m. rugsėjo 30 d. nutarimas// Valstybės žinios. Nr. 100-4223.
87. Konstitucinio Teismo 2004 m. gruodžio 13 d. nutarimas // Valstybės žinios. Nr.181-6708
88. Konstitucinio teismo 2005 m. gegužės 13 d. nutarimas//Valstybės žinios. Nr. 63-2235
89. Konstitucinio teismo 2008 m. spalio 30 d. nutarimas //Valstybės žinios. Nr. 126-4816

Lietuvos Respublikos Vyriausiojo administracinio teismo praktika:

90. Administracinė byla Nr. A5-112-03
91. Administracinė byla Nr. A-14-1625/2005
92. Administracinė byla Nr.A-756-1422/2008
93. Administracinė byla Nr. AS-11-296/2007

Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo praktika:

94. Civilinė byla Nr. 3K-3-384/1999
95. Civilinė byla Nr. 3K-3-384/1999
96. Civilinė byla Nr. 3K-7-1209/2000
97. Civilinė byla Nr.3K-3-618/2005
98. Civilinėje byla Nr. 3K-7-146/2000
99. Civilinė byla Nr. 3K-3-959/2002
100. Civilinė byla Nr. 3K-3-84/2007
101. Civilinė byla 3K-7-363/2008

102. Specialiosios teisingumo kolegijos 2006m. gruodžio 8 d. nutartis. Procesinio sprendimo kategorija 94.5(S)

Elektroniniai šaltiniai:

103. Europos žmogaus teisių teismo bylų paieškos interneto svetainė:
<http://cmiskp.echr.coe.int/tkp197/search.asp?skin=hudoc-en>
104. European Commission for democracy through law:
[http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL\(2004\)012-e.asp#_ftn6](http://www.venice.coe.int/docs/2004/CDL(2004)012-e.asp#_ftn6) [prisijungimo laikas:
2008 09 24]

105. Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos interneto svetainė www.tm.lt
[prisijungimo laikas: 2008 11 25]
106. Europos Sąjungos teisės aktų paieškos svetainė: <http://eur-lex.europa.eu> [prisijungimo laikas: 2008 11 30]
107. Coban A. R. Inflation and Human Rights: Protection of Property Rights against Inflation under the European Convention on Human Rights.:
<http://projects.essex.ac.uk/ehrr/V2N1/Coban.pdf> [prisijungimo laikas: 2008 10 15]
108. Kūris P. Europos Žmogaus teisių teismas.1998/ Europos tarybos informacijos biuras:
http://www.etib.lt/site_files/Lietuvos%20narystei%205/Kurys.doc
109. Lapinskas K.Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo ir Latvijos Respublikos Konstitucinio Teismo teisėjų konferencija „Asmens socialinės teisės konstitucinių teismų jurisprudencijoje“. 2006.:<http://www.lrkt.lt/PKonferencijose/08.pdf> [prisijungimo laikas: 2008 10 17]
110. Lietuvos laisvosios rinkos institutas. Nuosavybė, žemės rinka ir nuosavybės apsauga. 2000/http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/nuosavybe_zemes_rinka_ir_nuosavybes_apsauga/2402 [prisijungimo laikas: 2008 09 24]
111. Operational guidance article 1 of the first protocol – protection of property. 2000/
<http://www.charity-commission.gov.uk> [prisijungimo laikas: 2008 10 20]
112. Ploeger H. D. , Stolker C. J. J. M. In search of importance of Article 1 Protocol No 1 ECHR to private law. 2005/ https://openaccess.leidenuniv.nl/bitstream/1887/1966/1/174_020.pdf
[prisijungimo laikas: 2008 11 10]
113. Sherwin E. Three reasons why even good property rights cause moral anxiety. 2007/
<http://www.articlearchives.com/law-legal-system/property-law/1660413-1.html>[prisijungimo laikas: 2008 08 10]
114. Lietuvos laisvosios rinkos institutas Studija „Nuosavybės teisių apsauga ir valstybės ekonominių sankcijų politika"2003/
http://www.lrinka.lt/index.php/analitiniai_darbai/studija_nuosavybes_teisiu_apsauga_ir_valstybes_ekonominiu_sankciju_politika/1857 [prisijungimo laikas: 2008 10 11]
115. www.litlex.lt
116. www.lat.lt
117. www.lvat.lt

SANTRAUKA

Raktiniai žodžiai: *nuosavybės teisė, nuosavybės teisės ribojimai, nuosavybės teisės garantijų sistema*

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjama tema - nuosavybės teisės garantijų sistema ir jų reikšmė. Temos aktualumą lemia tai, kad intensyvėjant ekonominiams ir visuomeniniams santykiams, nuosavybė įgyja ne tik kaip laisvės, bet ir kaip pareigos požymių, atsiranda naujų nuosavybės teisės turinio elementų. Tai valstybei suteikia vis daugiau prielaidų riboti savininko teises. Dėl šios priežasties reikalinga efektyvi nuosavybės teisės garantijų sistema, sudaryta ne tik iš nacionalinės teisės konstitucinių ir įstatymų normų, bet ir teisiškai privalomų tarptautinių teisės aktų. Darbe, akcentuojant nuosavybės, kaip asmens teisių ir laisvių garanto reikšmę, nagrinėjamos trijų lygių nuosavybės teisės garantijos: tarptautinio lygmens – Visuotinė žmogaus teisių deklaracija, regioninio lygmens – Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos Pirmojo protokolo 1 straipsnis, Europos Sąjungos pagrindinių teisių chartija. Taip pat nagrinėjamos nacionalinio lygmens nuosavybės teisės garantijos įtvirtintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje ir įstatymuose. Garantijų turinys atskleidžiamas analizuojant minėtus teisės aktus, Europos žmogaus teisių teismo, Lietuvos Respublikos Konstitucinio teismo, Lietuvos Respublikos Aukščiausiojo teismo ir Vyriausiojo administracinio teismo praktiką. Siekiant išsiaiškinti nuosavybės teisės garantijų efektyvumą, apžvelgtos laimėtos bylos prieš Lietuvos Respubliką dėl nuosavybės teisės pažeidimų Europos žmogaus teisių teisme. Išanalizavus esamą garantijų sistemą, pastebėta, kad dėl nuosavybės įgyvendinimo ribų neapibrėžtumo, naujų požymių nuosavybės teisės turiniui priskyrimo, esama nuosavybės teisės garantijų sistema nepakankamai užtikrina nuosavybės teisės apsaugą nuo apribojimų. Silpniausia grandis šioje sistemoje yra Lietuvos Respublikos įstatymai ir valstybės institucijų nekompetencija vykdant su nuosavybės teisiniais santykiais susijusius sprendimus. Nuosavybės garantijų efektyvumą silpnina ir tai, kad Konstitucijoje nėra nustatytų konkrečių nuosavybės teisės ribojimo pagrindų. Taigi nuosavybės teisės garantijų sistemos efektyvumui užtikrinti atsakingos valstybės institucijos turėtų vadovautis reikšminga Europos žmogaus teisių teismo jurisprudencija bei priimti atitinkamas Lietuvos Respublikos Konstitucijos pataisas dėl aiškių nuosavybės teisės ribojimų bei jų pateisinimo kriterijų įtvirtinimo.

SUMMARY

The System of Guarantees of Property Right and Their Significance

Key words: property rights, restrictions on property rights, guarantees system of property rights

This thesis deals with the system of guarantees of property right and their significance. The topic is one of the most relevant issues nowadays because the legal institute of property is affected by progressive changes in economical and social life. Thus property reveals not only universally perceptible feature of personal freedom but it is considered to be as a duty as well. Due to this the state has more reasons to put some restrictions upon property rights and regulate the uses of ownership. The aim of the author is to provide analysis of guarantees embodied in international, regional and national legal acts. The substance of the guarantees is disclosed by analyzing legal acts such as Universal Declaration of Human Rights, The First Protocol of European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, The EU Charter of Fundamental Rights, The Constitution of The Republic of Lithuania and relevant statutes of Lithuanian legal system. The jurisprudence of the Supreme Court of Lithuania and relevant cases of the Supreme Administrative Court of Lithuania are also taken into account. The efficiency of the guarantees system of property rights is analyzed via cases that where succeeded against Republic of Lithuania in European Court of Human Rights under The Article No.1 of The First Protocol of European Convention of Human Rights. The outcome of the thesis discovered some shortcomings of the present system of guarantees of property right. It appeared clear that the weakest point of the system is national (ordinary) statutes of Lithuania. Moreover it was constituted the inability of the state's agencies to implement the most important laws which regulates the ownership. The lack of clear grounds of restrictions on property in The Constitution of Republic of Lithuania reduces the effect of system of guarantees as well. Thus the relevant jurisprudence of European Court of Human Rights must be followed and the appropriate provisions must be incorporated into the Constitution of the Republic of Lithuania to ensure the effectiveness of the system of guarantees of property right.

Darbas baigtas: 2008 gruodžio 9 d. :

Elektroninis paštas: juuzume@stud.mruni.lt